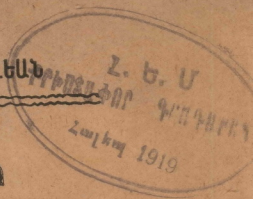

ԶԷՅԹՈՒՆՅԻ ՀԱՃԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՈՍՈՒՎԵԱՆ

Զ Է Յ Թ Ո Ւ Ն Ի

Ա Ն Յ Ե Ա Լ Ը

Թուրք եւ հայ ընդհարումներ. — Թրքական բար-
բարոսութիւնք. — Զինուորագրութիւնք. — Տեղա-
հանութիւնք. — Բռնաբարութիւնք. — Տարագրու-
թիւնք եւ առեւանգումներ եւլն.

ԳԱՀԻՐԷ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՆՆԻԿ ՀԱԼԷՊԼԵԱՆ

Պէյն եւ Սուրէյն Եկեղեցիին դիմաց

1918

Զ Է Յ Թ Ո Ւ Ն Ի

Ա Ն Յ Ե Ա Լ Ը

198

Թուրք եւ հայ ընդհարումներ. — Թրեպան բար-
բարոսութիւնք. — Զինուորագրութիւնք. — Տեղա-
հանութիւնք. — Բռնաբարութիւնք. — Տարագրու-
թիւնք եւ արեւանգումներ ելն.

ԳԱՀԻՐԷ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՆՆԻԿ ՀԱԼԷՊԼԵԱՆ

Պէյն եւ Սուրէյն Եկեղեցիին դիմաց

1918

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՆՑԵԱԼԸ

Զէյթունի անցիալը՝ 1895էն մինչեւ 1917 ինչ որ եղած է ամբողջ կը պատմեմ:

Զէյթունի 1895ին եղած պատերազմին, Զէյթունցիք թուրքերուն ըրած չարչարանացը չկրնալով գիմանալ, բոլոր ժողովուրդը միասին ըլլալով պատերազմեցանք և չահեղանք: 1895ի այս պատերազմը 36րդն է, ամէն անգամին մենք շահած ենք: Իմ տարիքս 50 է. եղած պատերազմին 5ը գիտեմ ու լսած եմ: Առաջինը Խուրչիտ փաշան է, որ 30,000 զինուորով եկաւ պատերազմեցանք և յաղթեցինք: Երկրորդը Ազիզ փաշան 40,000 զինուորով և Զէրքէզներով եկաւ մինչեւ Զէյթունի ստորոտները, հոն ամբողջը Զարգեցինք, և այն տեղին անուշը մինչեւ հիմա կոտորածի ձոր կը կոչուի: Երրորդը Զէքի փաշան, որ 20,000 զինուորով եկաւ և Զարդուեցաւ: Չորրորդը Սալիկ փաշան, որ 25,000 զինուորով եկաւ և 3000 հոգիով ետ դարձաւ: Հինգերորդը Ֆէրիք փաշան, Իսթէմ փաշան և Քեամիլ փաշան 36000 զինուոր, 36000է աւելի պաշլուպօղուք և 40 թնդանօթով եկան: 72,000 զինուորի դէմ պատերազմեցանք և վառակեցանք:

Այսքան տարիներէ ի վեր թուրքերը բոլոր աշխարհը ձեռք բերած ժամանակ 30 միլիօն ժողովուրդնիս կրտած կոտորած ոչնչացուցեր է. անկէ յետոյ, Սաաուն, Վան, Մուշ թէեւ մեծ Հայաստան կը կոչուին և այնքան ալ շատ ժողովուրդ ունեցած ժամանակ, ամեն ատեն կոտորուած են, և 40 միլիօն ժողովուրդը կոտորուած ժամանակ՝ ո և է տեղ մը կամ պատմութեան մէջ չի լսուեցաւ թէ՛ այսինչ տեղի հայերը այսքան թիւք կամ զի-

նուոր ջարդեցին, միմիայն քաջ Զէյթունն է, որ ամեն ժամանակ պատերազմած և յաղթած է :

Զէյթունը եօթը տան վրայ հիմնուած է և այսքան ժամանակ հաստատ մնացած է . ինչպէս կըլլայ որ 30 միլիօն ժողովուրդնիս կոչնչանայ, և եօթը տունէն 19000 ժողովուրդ կաւելնայ : Մինչև հիմայ Աստուած այս քաղաքը ստանած և ազատած է ոչ թէ կարիճութիւնով այլ միմիայն եղբայրսիրութիւնով և սէր միութեան զօրութիւնովը՝ զոր օրինակով պիտի հաստատեն :

1895ի պատերազմին՝ թնդանօթ, զէնք, փամփուշտ և սրաշար չունէինք, այս ժամանակները կառավարութիւնը ժողովուրդը կը նեղեր տուրքի համար, սէտք է դիտնալ, որ արհեստաւորներուն գործիքները և խեղճ աղքատ ժողովուրդին տունէն, ցորենը, գարին, պուկուրը և կննդանիները, որ մէկ եղը 200 դրուշ արժած ատեն, 3 եղը 50 դրուշի ծախեցին, այն ատեն ժողովուրդը ըսաւ թէ՝ ես աղա եմ կամ թէ ես կարիճ մի եմ, կառավարութիւնը ինծմէ բան մը չուղէր, ու ինչ որ կուղէ թո՛ղ այնպէս ըլլայ . ալ միտան միահամուր պատերազմի պատրաստուեցանք և դրօշակները բացուեցան, ու և է երբէք զօրութիւն չունեցած ժամանակնիս պատերազմի սկսիլը, միայն սէր միութեան և եղբայրսիրութեան զօրութիւնն է, ինչ որ է պատերազմի սկսանք և երրորդ օրը զօրանոցը դրաւեցինք, 1500 մարթինի հրացան, 1/4 թնդանօթ, 1900 սնտուկ փամփուշտ, 700 զօրք և կառավարութեան պաշտօնականները դերի աւինք և մեղմէ երեք օր հետաւորութիւն ունեցող Անտրըն դայմագամլըղի վրայ յարձակեցանք : Գիւղերէն զէնքը և ուտեստը առնելէ յետոյ ջարդ և թալան ընելով բաւական զօրութիւն և պաշար պատրաստեցինք 55 օրուան համար

յետոյ 36 հազար զինուոր, 36 հազարէն առելի պաշտպան-
 քուք և 40 թնդանօթով եկան ու սկսանք պատերազմի :
 Գիշեր ցորեկ 72 հազար զինուորի զէմ, մինչև 75 օր ա-
 րիւնանդ պատերազմ ըրինք, այսպիսի զինուորի զէմ
 ձեռքը զէնք բռնող 2000ի չափ կայինք 4500 մարթինով
 500 ալ չախմախը, այսու հանդերձ դարձեալ օձիքնիս
 ձեռք չտուինք, մեր վնասը 65 հողի է իսկ թուրքերուն
 վնասը անհաշիւ է : Այս անգամ ալ Սուլթան Համիտ Եւ-
 րոպական տէրութեանց կը դիմէ, մենք ոչ հետադիր և ոչ
 ալ հետաձայն ունէինք, դարձեալ Սուլթան Համիտ լուր
 տուաւ մեզի, այն ժամանակ եկան Անգլիական, Ֆրան-
 սական, իտալական, ռուսական և գերմանական հիւպա-
 տոսները հաշտութեան բանակցելու համար թրքաց բանա-
 կատեղին եկան : Զէյթունի աղաները և էֆէնտիները բա-
 րի զալուստ մաղթելու համար զացին զիմաւորեցին, յե-
 տոյ հիւպատոսները փաշաները հրամանատարները և Զէյ-
 թունի աղաները ու էֆէնտիները միասին Զէյթուն եկան
 և սկսան վիճաբանութեան մեր մեծերուն հետ : Անգլիոյ
 հիւպատոսը ըսաւ թէ՝ տեսէք աղաներ, հիմա մենք ձեր
 մէջ հաշտութիւն գոյացնելու եկած ենք, հարկաւ ձեզի
 բան մը պիտի ըսենք : — Հարկաւ ըսելիք բաներ ունիք,
 հրամայեցէք ըսէք, — Անգլիոյ հիւպատոսը ըսաւ, Տէրու-
 թիւն տէրութեան զէմ պատերազմ կ'ընէ՝ ըլլայ զօրանոց
 ըլլայ զինուոր և չն, գերի կառնէ այնպէս չէ, բայց եր-
 բէք լսեցիք թէ՝ տէրութիւն մը զրաւած զօրանոցը այրէ
 և կամ սուած գերիները կտրէ, դուք ինչու համար զօրա-
 նոցը այրեցիք և զինուորները ջարդեցիք, Մեծերը ըսին,
 ասի մենք ալ գիտենք, բայց երբոր գերի զինուորները
 Զէյթուն բերինք, երկու ամիսի չափ կերակրեցինք, յե-
 տոյ մեծ պատերազմի սկսանք, երկրորդ օրը՝ Զէյթունի

մանր աղաքները և բոլոր ժողովուրդը պատերազմի դաշտն էինք, դերիները կը տեսնեն որ Զէյթունի մէջ կնիկներէն զատ մարդ չի մնաց, իրենց պանաւած տեղը կրակի կուտան և փախչելու կը պատրաստուին, կնիկները կը տեսնեն որ զօրանոցէն մուխ կելլէ, կնիկները կը հաւաքուին կերթան կրակը կը մարեն և զինուորներն ալ կը ջարդեն, հիմա Զեպի կը հարցնենք որ յանցանքը որունն է, զօրանոցին այբուիլը ըսեա՛ Զէյթունցիքս մէջն էինք, մեծ բանակը եկաւ պաշարելով կրակել սկսաւ և Զէյթունցիք այբուիլ սկսանք, տեսանք որ ճար չի կայ մենք ալ ներսէն կրակեցինք ու ետեւի պղտիկ գոնէն փախանք։ Հիւսարատսը ըսաւ, եղածը եղած է հիմա զօրանոցը առաջ ինչպէս էր նէ անոր պէս պիտի չինէք և ջարդուած զինուորներուն տուգանքը պիտի տաք, զրտուած թնդա՝ ռոթները և զէնքերը ետ պիտի տաք, եթէ այս ըսածնիս ընդունիք ձեր հաշտութիւնը կը կնքենք, եթէ չընդունիք մենք կը քաշուինք և դուք նորէն պատերազմացէք ըսաւ, մեծերէն և ոչ մէկը պատասխանեց, Բարթողիմէոս վարդապետ թապաճեան՝ խօսք ատնելով ըսաւ, կը ներէք, Տէր իմ, եթէ մենք Զէյթունի բոլոր ստացուածքնիս ծախենք՝ առաջուան պէս զօրանոց մը չենք կրնար չինել, այնպէս զօրանոց մը չինելը կառավարութեան գործն է, զինուորաց տուգանքը ըսեա՛ նորէն չենք կրնար տալ, ինչու որ աղքատ ենք, արդէն մենք այսքան տարիներէ ի վեր թուրքիոյ հետ պատերազմ կընենք կամ յեղափոխութիւն կընենք պատճառը ի՞նչ է, կառավարութիւնը ժողովուրդը կը նեղէ տուրքի համար ժողովուրդն ալ աղքատ է չի կրնար վճարել ու կըմբոստանայ։ Հիմա ճշմարտութիւնն այս է. մենք ո՛չ զօրանոցը կրնանք չինել և ո՛չ ալ զինուորաց տուգանք կրնանք տալ, զէնք և

Թնդանոթ լսես՝ մեր արեան գինն է որ պատերազմելով
ստամ հենք ու երբէք չենք կրնար տալ, թէ որ այլապէս
է դուք ետ քաշուեցէք մենք պատերազմելով կռուելով
կը ջարդուինք։ Ձեր աղատելիք հոգին թող Աստուած
ապահէ ըսաւ։ Բոլոր ժողովուրդն ալ ծանոթացելով,
կեցցէ՛ Բարթոլիմէոս վարդապետ պոռապին։ Հոն զանը-
ւած հիւպատոսները, փաշաները և հրամանատարները այս
խօսքին վրայ զարմանալով ըսին թէ՛ սա ինչպէս խօսք,
և ինչպիսի համարձակութիւն ու ինչպիսի մարդիկ են ա-
սանք։ Այն ժամանակ անգլիոյ հիւպատոսը ըսաւ թէ՛ թո՛ղ
ապրին Չէյթուհի ժողովուրդը։ Ես արդէն փորձեցի թէ
քաջ սիրտ և դեռ պատերազմի պիտի կրնան ղեկմանալ,
անոր համար այսպէս խօսեցայ։ Չորանոցին այրուիլը և,
գինւորներուն կոտորուիլը թո՛ղ եւրոպացիք մտածեն սա-
կայն մեր սիրուն համար թնդանոթները և զէնքերը պի-
տի տաք։ Մեծերը ըսին թէ՛ չատ ըսաւ, Տէր խմ, Ձեր սի-
րուն հաճար ոչ թէ թնդանոթ եւ զէնք՝ այլ մեր աղաք-
ներն անգամ կը նուիրենք։ ասկայն զէնքերնիս պակաս
է, ինչու որ Ուշաղ-Տէտէ ըստած լսող յիսուն հոգի մե-
ռան, Պէրզինկայի լսող վաթսուն հոգի մեռան և Չորա-
նոցին մէջ հարիւր հոգի մեռան ասոնց բոլոր զէնքերը
իրենք հաւաքեցին ըսելով, 150 զէնք և թնդանոթները
տուինք ու հաշտուեցանք։

Այսքան տարիներէ ի վեր աչքի առջնւ բերէք, որ
փոքրիկ Չէյթուհի մը որքան թիւրք գինւոր ոչնչացու-
ցինք, այսու հանգերձ մենք չի պարծեցանք, որ քաղաք
կամ ընկերութիւն մը կրնայ ըսել թէ՛ մենք Չէյթուհի
ուժ կամ զէնք ղրկեցինք, դարձեալ մենք պատերազմէն
ետ չի քաշուելով պատրաստութիւն կը տեսնէին։ Կասա-
վարութիւնն ալ գիտէր և մեծ աչքով կը նայէր Պուլիս-

րիայէն աւելի Զէյթունէն կը վախնար . որքան ալ զին-
ւորի վախուստ տուինք դարձեալ ձայն չի հանեց . Միշտ
կուզէր որ Զէյթունի հետ լաւ վարուէր , երբէք մեղի հետ
թշնամանալ չէր ուզէր . մանաւանդ պատերազմի ժամա-
նակ իր երկրին մէջ ժողովուրդը ըմբոստանայ , որովհե-
տեւ լաւ գիտեր թէ՛ եթէ Զէյթունը ըմբոստանայ իրեն
մեծ արդեւք պիտի ըլլար , անոնց կամքին կերթար :

Զէյթունի այս հանդարտ կացութիւնը շատ չտեսց ,
Սիւի կաթողիկոսը իր մէկզմէկու յաջորդող կոնդակնե-
րովը կըսէր թէ՛ դուք էք պատճառը հայութեան ջարդը-
ւելուն , դուք էք որ հայուն արիւնը կը խմէք , և ամ-
բողջ հայութիւնը ձեր երեսէն վնասուեցան , չըլլայ որ
պատերազմ ընէք : Մեծերը համոզեց չեղութացուց :

1896 մարտ 6ին կառավարութիւնը հաստատեցին ա-
ռաջուան պէս լաւ կանցնէինք , յետոյ Նուխաճի ա-
նունով յոյն դայմապամ մը բերին ժողովուրդին աչքին
լաւ երեւնալու համար , արդէն Ալի փաշան ալ պատե-
րազմէն վերջն Զէյթուն մնաց տաի ալ Տէր կարապիտ քա-
հանայի հետ բարեկամացաւ , որ տեղւոյն Առաջնորդն էր ,
բաւական ժամանակ Զէյթուն լաւ վիճակի մէջ մնաց , և
հիւպատոսներէն՝ Աթէշ Մելքոն Քրանսայի հիւպատոսը ,
Մարաշ մնաց կառավարութեան և ժողովուրդին մէջ թըշ-
նամութիւնը վերնալու համար :

Եթէ Քրանսական հիւպատոսը Մարաշ չի մնար , վեց
ամիս յետոյ նորէն մեծ կսիւ մը պիտի ծագէր . սակայն
հիւպատոսը ստաջըր առաւ : Երկու տարիի չափ դայմա-
գամ հիւպատոս մնացին . յետոյ կեսաբիոյ ինճէ-սու զիւ-
ղէն Անտաթաս անունով յոյն դայմապամ մը և Ալի փա-
շային տեղն ալ թահաին պէյ անունով հրամանատար մը
եկաւ : Այս մարդիկը երեք տարիի չափ մնացին , երկուքն
ալ շատ զէշ էին .

Անտաթառ դայմագամը՝ միշտ մեծերը և ժողովուրդը մէկգումէկու կը ձգէր, խառնակիչ և անպիտան մարդ մ'էր, իսկ հրամանատարը ամեն ժամանակ կը մտածէր թէ՛ Զէյթունը ինչ տեսակէտով կառնուէր և անոնց գազանիքը հասկնալու կը ջանար :

Հրամանատար Թահսին պէյը Սուլթան Համիտին գազանի կը գրէ թէ՛ 10 կամ 12 թաղուր զինուորով առանց աղմուկի Զէյթունը կը գրաւեմ : Այն ալ ուղածիդ պէս ըրէ՛ առանց ինծի հարցնելու կը պատասխանէ :

Տէր կարապետի բարեկամ Ալի փաշան՝ Հալէպի մէջ միւշիւր էր. օրին մէկը տեսանք որ զօրանոցը երեք թաղուր զօրք եկած է, 8-10 օր յետոյ երեք թաղուր եւս եկան, ամէն հինգ տասը օր անգամ մը երկու երեք թաղուր դաշով ութը թաղուրի չափ եղաւ, ժողովուրդին կռակած առաւ այս զինուորին շատնալուն պատճառն ինչ պիտի ըլլար, ժողովուրդն սկսաւ իր պատրաստութիւնը տեսնել : Տէր կարապետին բարեկամը հզաղ միւշիւր Ալի փաշան գազանի նամակ մը կը գրէ, որ ձեր զլխուն գալիք փորձանք մը կայ ճառը տեսէք : Տէր կարապետը նամակը ստածին պէս ձի կը հեծնէ և Մարաշ կերթայ ֆրանսական հիւպատոսին հետ կը տեսնուի և կը վերադառնայ. առտու մնալ տեսանք որ զինուորը քաշուած և դաշած են և ոչ մէկը կրցաւ բան մը հասկնալ :

Սուլթան Համիտ շուտուելով կը գրէ հրամանատարին թէ՛ այս գազանիքը ուրիշ երեւան ելաւ : Հրամանատարն ալ կը պատասխանէ թէ՛ Հալէպի միւշիւր փաշան Տ. կարապետին բարեկամն էր և ան ալ լուր ունէր այս բանէն կտրծեմ ան իմացուցեր է : Սուլթան Համիտ՝ Ալի փաշան Պօլիս կը կանչէ, Ալի փաշան ալ ինքզինքը կը թուոտուորէ ու կը սատկի. հրամանատարն ալ թոքաղտ հիւան-

դուժենէն բռնուելով, ան ալ կը սատկի. և զօրանոցէն դուրս մեր տաք ջուրի ձամբան կը թաղեն, տղաքները ջերմուկ երթալու ժամանակ՝ գերեզմանին վրայ կը մատեն, ի պատիւ մեր գոմանտանին ըսելով, հրամանատարին և միւշիր փաշային սատկելը ութ օր տարբերութիւն ունեցաւ :

Զէյթունի այս կացութիւնը՝ իրենց եղբայրսիրութեան և սէր միութեան գորութիւնն է. դայմադամը գնաց և հրամանատարը սատկեցաւ, բայց իրենց չոր տեւոր մնաց մեծերուն քով ոչ եղբայրսիրութիւն ոչ ալ սէր միութիւն մնաց Զէյթունի 5 թաղը և կողմ ելաւ և Աստուած ալ ձեռքը քաշեց եթէ պատերազմէինք, այսքան ժողովուրդ չպիտի կորսնցնէինք. հիմա հասկցուեցաւ թէ սէր միութիւն չեղած տեղն ինչ կըլլայ :

Զէյթունցիք Հալէպի լիվային գրեցին թէ՛ մենք քրիստոնեայ յոյն չենք ուզեր թիւրք կուզենք : Ասպրի պէյ անունով թիւրք դայմադամ մը եկաւ, երեք չորս ամիս յետոյ Մարթին շինողներուն գործիքներն հաւաքեց, Զուլաքեան փանոս աղային տղուն խանութին մէջ Մարթին շինած ժամանակ ձեռքէն տաաւ և գինքը բանտարկել տուաւ, մեծ աղաները դային խնդրեցին որ այդպիսի գործերուն մի խառնուիր ետքը լաւ չըլլար. աղան թող տուր և գործիքներն ալ միտարին. եթէ փանոս աղան ինքը դայ այն տառն կաղատեմ, սորա թէ ոչ Մարաշ պիտի զրկեմ կըսէ :

Զուլաքեան փանոս աղան միւս հինգ աղաքներովը և աղապաններովը և ժողովուրդէն 25 հոգիով զինուած և Մարթինով և փամիուշտով, կէսօրին կառավարութիւնը կոխեցին, և տմեն մէկը առիւծ կարեկով տանիքներուն վրայէն վարէն դարէն դայմադամին նշան կառնէին և կըսէին

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՆԿԱԳՐԱԴԱՐԱՆ
21 ՄԱՐՏ 1935
Հ. Ե. Ս

թէ՛ եթէ ազան չարձակէս քեզ կը սատկեցնենք և զօրա-
նոցն ալ պիտի գրաւենք. ժողովուրդն ալ խանութները
կը փակեն և կը սրատրատուին:

Հրամանատարը եկող զինուորներուն և Գանուէն չա-
վուշին՝ ինչ կեցէր էք շուտ ըրէք ըսելով ամենքը փա-
խան, Գալմազամը ճառահատեալ թող տուաւ ազան,
մայրը քոյրերը որ հոն գրան տաջուը կայնած էին համ-
բուրեցին հայրն ալ ճակատէն համբուրելով քաջուեցան
լեռը: Այն գիշերը դարձեալ 30-40 կտրիճներով կառա-
վարութեան դուռը կոխելով բաւական զէնք սլաքափցին,
և սկսան պոռալ, « ելէ՛ք աւանակներ դալմազամ և զին-
ւոր, ուր է՛ք նէ դուրս ելէ՛ք որ հասկնաք թէ՛ ի՞նչպէս
կըլլայ քաջութիւնը: Կառավարչատունէն մինչեւ զօրա-
նոցը քառորդ ժամ հեռաւորութիւն ունի, պօռույով օդ-
նութիւն ուղիցին, 30 զինուոր եւս եկաւ որ 100 եղաւ,
բայց վախերնէն ու և է մէկը դուրս չկրցաւ ելլել:

Գալմազամը այս խնդիրը լիմային կը գրէ, անկից
Հաճի Քեաղիմ անունով հրամանատար մը եկաւ 2 թա-
պուր զինուորով և լեռները ելլելով սկսեցին փնտտել,
բայց չկրցան մէկը գտնել: սկսան անցնող դարձողները
չարչարել թէ՛ գուք տեղերնին գիտէք և չէք գուրցեր:

Զօլադեան փանոս ազան տեսնելով որ իրեն համար
անցորդները կը նեղեն ու կը ծեծեն՝ իր ընկերներովը
տուն եկաւ, լուր տուին թէ՛ Զօլադեան փանոսը տունն
է. հրամանատար Հաճի Քեաղիմը Մարաշի Քէամէճ օդ-
լու Ալի չավուշը մէկ պէօլիւք զինուոր առնելով և իրենց
առաջնորդ ունենալով Գասապ օդլու Սարգիսը և Ղադի
Գրիգորը միասին փանոս ազային տունը պաշարեցին,
ժամ մը կռուելէ վերջ Գասապ օդլու ժանտարման մեռաւ,
փանոս ազայի կողմէն իւր լուսմանեան Տովլաթը մեռաւ:

Զինւորները վախցան թէ՛ Զէյթուն կը խառնուի, ինչու որ մեռնողներէն երկուքն ալ հայ էին և ետ քաշուեցան, իրենք ալ լիւր քաշուեցան :

Մեծերը հաւաքուելով Լիվային հեռագրեցին, զայնազամը պաշտօնանկ եղաւ և պաշտօնեայները փոխուեցան, Զօլադեան փանոս ազան խանութը բացաւ, փանոս ազան 7 աղայ ունէր հինգը ամուսնացած երկուքը պղտիկ էին, ամենն ալ Մարթին կը չինէին :

Պայրամ Ֆէհմի անունով զայնազամ մը եկաւ, այս մարդը դաւուն պէս Նազարէթ չափուլին հետ բարեկամացաւ և Շէֆթէլի վարդեպար անունով յեղափոխական մը հանեցին, ասի գիւղերը կերթար սուրք կը հաւաքէր և ճամբորդները կը կողոպտէր, և կառավարութեան բողոքողները կը վռնառէին, որովհետեւ այս երեքը ընկերութիւն մը կազմած էին և երեքը մէկտեղ կուտէին, ասոնց նայելով 30 հոգի ևս երան մէջտեղ, ամէն կողմ կը թալանէին կը կողոպտէին. Նազարէթ չափուլը Պէլէտիյէ րէյիսի եղաւ և իրենց կողոպուտը կառավարութեան հետ կը բաժնէին, թէև մեծերը բողոքեցին, բայց բան մը չի կրցան ընել : Վերջապէս զայնազամը պաշտօնանկ եղաւ :

Շաքիր պէյ անունով զայնազամ մը եկաւ, այն ժամանակները յեղափոխականները սկսան շուկան ու փողոցները պատիլ և պաշտօնեայներու, բօլիս ու քովաթիւներու հետ սուրճ օղի խմելով ուրախութիւն ընել և կառավարութեան գոան առջևին առանց վախու անց ու դարձ կընէին, օրին մէկը Միւֆթին քովս եկաւ և ըսաւ թէ՛ խօսէ ատոնց, որ կէսօրին կառավարութեան առջև էն թող չանցնին կառավարութեան պատիւ չի բերէր :

Յանկարծ ընդհանուր սլառերազմ հրատարակուեցաւ, Զէյթունի ամեն հպատակ գիւղերէն, զայնազամըդներէն

Անտըրըն, Ալպիսթանի մէջէն և գիւղերէն Վիփիգա տանելու կուգային և Անտըրըն գայմագամըզէն 40 հոգիի մը չափ եկած ատեննին ամեկիով ասոնց մօրուքը կը կտրեն, և լաւ մը ծեծելէն յետոյ թող կուտան։ Ասոնք ճամբայէն ետ դառնալով լալով Մարաշ կերթան և պտտալով կը բողոքեն թէ՛ «տաքութիւնը անցաւ՝ այսպէս է մեր կրօնքը կեալութիւնները մեզ ասանկ ըրին»։

Մարաշէն Հայտար փաշան թաալուր մը ղինւորով և կաւ զօրանոցը նստեցաւ, մեծերը բարի գալուստի գացին, հետեւեալ օրը կառավարութեան եկաւ և մեծերը սողեւը կանչեց և ըսաւ, աղանե՛ր չէք տէնար, ըրածնիդ անքաղաքավարութիւն է կը տեսնէք այդ աղքատներուն վիճակը։ մեծերը ըսին՝ մենք ինչ ընենք, կառավարութիւնը և Նազարէթ չալուշը այս վիճակին բերին։ Փաշան կըծէ թէ՛ տեսէք աղաներ այսպիսի գէշ մարդիկէները թէ՛ կառավարութեան և թէ՛ ձեզի պատիւ չի բերեր, պէտք է հեռացուին։ Եղածը անցած է, ձեր յեղատիտականները տեսէք և ձեզի երբէք չդպչելով պիտի թողում, լաւ գիտեմ որ դուք ալ այսպիսի գէշ մարդիկները չէք ուզեր և մեծերն ալ շատ լաւ ըսելով Ս. Ստառածածնայ եկեղեցւոյն սենեակը ժողովք մը ըրին Սուրէնեան Պապ տղան կը հարցնէ՛ Փաշան մեզմէ՛ յեղատիտականները կուզէ տանք թէ՛ չէ։ Նազարէթ չալուշ ըսաւ թէ՛ ինծի մնայ նէ չպիտի տաք վերջը լաւ չըլլար։ Պատճառը հարցուց կառապետ էֆէնտին, ի՞նչու չես տար, ի՞նչ կընես, կուզեն։

— Նազարէթ չալուշ ըսաւ թէ՛ աղանե՛ր ասոր պէս շատ փաշաներ տեսած ենք, դուք հիմա ետեւէս եկէք տեսէք զայն ենչպէս ետ կը զրկեմ, ստուգիւ եթէ Նազարէթ չալուշին խօսքին կարեւորութիւն տային՝ կը յաջողին, սակայն աղաները արդէն այս օրին կսպասէին որ Նազա-

բէթ չափուշը ձգել : Պալճեանն կարապետ էֆէնտին Տաշ-
եան Յակօր էֆէնտին Սուրէնեան Պատարազան էֆէնտին ե-
րեքը մէկէն ըսին թէ՛ Նաղարէթ չափուշ չի բաւեր այս-
բան խայտարակութիւնն : քաջածնիս կը բաւէ, այս յե-
ղափոխականները մեր զլխին փորձանք են, առոնք պէտք
է որ կառավարութեան յանձնենք, և չի յանձնուողն ալ
պէտք է հեռացնենք :

— Նաղարէթ չափուշ ըսաւ թէ՛ զիտեմ որ այս փոր-
ձանքը վերջապէս զլխիս պայթի : առն կերթայ եղբայրը
Պապիկ աղան, աղան և Աւետիս աղան (ասի ալ յեղափո-
խականներուն հետն էր) առոնք կառնէ կառավարութեան
կը յանձնէ, և ըսաւ թէ՛ իմ եղբօր աղան զլխիս կը դառ-
նէիք ես բերի, դուք ալ ձեր մարդիկը բերէք : մեծերն
ամէն մէկը իր թաղին յեղափոխականները համոզելով բերին
յանձնեցին, առոնք առածին պէս՝ կըսէ թէ՛ Չօլագեան
փանոս աղա անունով մարդ մը կայ եղիւր անի թող իմ
քովս դայ բան մը չպիտի ընեմ, քիչ մը պիտի խօսակ-
ցիմ, և մեծերը փանոս աղան համոզեցին տարին բսելով
թէ՛ մենք քեզ ետ կառնենք :

Փանոս աղան փաշային քովը կերթայ և մէյմէկ սուրճ
խմելէ յետոյ փաշան կըսէ թէ՛ դուն ի՞նչու կառավարու-
թենէն կը փախչիս, դուն կառավարութեան վայելող մարդ
մ'ես և թող կուտայ : Երկու օր յետոյ նորէն կը կանչէ
երկու աղաքներն Յովսէֆին Աբրահամն ալ միասին տես-
նել կուղիմ ըսելով երեքն ալ բանտարկել կուտայ : փա-
նոսին միւս մարդիկներն ալ որ առաջուց օր կտրած էիդ
անոնք ալ բանտարկել կուտայ :

Նաղարէթ չափուշ եէնի տիւնեա Եղիա աղան առնը
կանչել կուտայ : — Եղիա աղա եթէ մենք երկուքնիս մէկ
ըլլանք հազար հատի շափ դէնք ըսնողներ կուսնենանք,

Այս գիշեր դորանոցը կոխենք. այս բաները խորհած մի-
ջողնին՝ Ասլանեան Հայկ Էֆէնտին վրայ կուգայ, այս
մարդը Նազարէթ չափուչին աղզականն է և Նազարէթ չա-
փուչին պէլէտիյէ բէյիսի հղած ատեն անդամակիցն էր,
և ամեն ժամանակ երկուքին խօսքը մէկ կըլար: Կէս գի-
շերին Հայտար փաշային կերթայ և լուր կուտայ թէ՛ Եե-
նի Թիւնեան՝ Եղիա աղային հետ որոշեցին որ հազար հոգիով
տառալարութիւնը պիտի կոխեն, և ես այս խօսակցութեան
կլկայ հասայ:

Առաւօտուն Նազար չափուչը, Եղիա աղան և Յակոբ
Էֆ. բանասարկեցին և հարիւրական զտազան զառնելէ վերջ
ձիերու ախոռը նստել տուաւ քիչ յետոյ Յակոբ Էֆէնտին
թող կուտայ Նազարէթ չափուչը չձգեց ամենը 75 հողի ըւ-
լալով կառավարութեան յանձնուեցան, փաշան ըսաւ թէ՛
աղաներ շատ շնորհակալ եղայ ձեզմէ՛ կիմէ գէնքերնիւ ալ
տաք ալ աւելի շնորհակալ պիտի ըլլամ դժուարութեւ չի
գայ ետքէն աղօթք պիտի բնէք ինծի: Մեծերը ըսին թէ
Էֆէնտիմ այնպէս բանի պէտք եղող գէնք չունինք ուզես
նէ տանք, ամենը կայծ քարով շինուած և քիչ մ'ալ վեց
հարուածեան: Փաշան ըսաւ. վնաս չունի ինչ որ կուղէ թող
ըլլայ: հազար հրացան և վեց հարուածները լսելին յանձ-
նեցին ուրիշ չմնաց ըսին: Փաշան գրպանէն տետրակ մը հա-
նելով որոնց քով մարտին կայ անուննին կարդաց, այս
ինչ մարդը թող գայ, այն մարդը երթայ, խնտալով կըո՞՞
քու քով երկու կամ երեք մարտին կայ բերես նէ լաւ
կըլլայ չէ նէ վերջոյ գէշ կըլլայ դուն գիտես, բերողին չը-
նորհակալ եմ ըսելով թող կուտար, չունիմ ըողկին՝ պար-
կեցուցէ՛ք կըսէր, և կսկէր խարաղանի հարուածներ տալ
անհամար, աման Էֆէնտիմ երթամ բերեմ ըսես նէ թող
կուտայ: Ասանկով հաւաքեց հազարի չափ մարտին, Նա-
զարէթ չափուչին ամսն պատուհանին մէջէն 9 հատ, 20-

լազիան փանոս աղային տան պատին մէջէն 7, Չօլազիան Մեսրոպ աղային տունէն 7, Թէամէքէր փանոսէն 4, 2 ալ ուրիշէ մը՝ ոմանց համար ալ անիրաւ տեղը չունեցած ատեննին մատնած են թէ՛ մարթին ունի, ան ալ գտազանի վախէն ուրիշ տեղէն կը գնէր կը բերեր :

150 թապուր գլնւոր եկաւ, երբէք այսքան չի վաւսուեցանք, արդեօք այս մէկ թապուրէն վախցանք, գործերը այս վիճակին հասնելուն պատճառը կաթողիկոսին կոնդակները և մոծերուն մէկգլմէկ իյնալն է, որ այս փորձանքներուն ենթարկուեցանք : Հայտար փաշան՝ 2000ի չափ զէնք 75 հատ ալ կարծ առնելով Մարաշ գնաց, 15 օր վերջը Նազարէթ չափուչը լանալին՝ մէջ թունաւորեց՝ 5 6 ամիսէն եղեկիէլեկան Նշան էֆ, և Եագուպիան կյաչիկ էֆ. Չագրեան փանոս աղան՝ մի քանի հոգի եւս վերազառձան, բարի գալուստի դացինք, Նազարէթ չափուչին թունաւորուելուն խօսքը բացին, որ ազգիս կողմանէ մեռելը մեծ հանգիստով թաղեր են :

Երկու ամիս անցնելէ վերջ, կառավարութիւնը Զէյթունի գլնւորներուն և ժանտարմաներուն Մաւղերները հաւաքեց և անոնց տեղ հին Մաւղերներ տուաւ և ետրերը անատկները լեցնելով պատերազմի դաշտը զրկել ուղեց, Դաշնակցական և Հնչակեան կուսակցականները Պարութճի եղեկիէլ աղային տունը հաւաքուեցան գիշերուան ժամը 3ին (ըստ թրքաց) սկսան խորհրդակցիլ, որ այս զէնքերը չտանք յետոյ կը մնասուինք, ինչ պիտի ընենք գիշերով թէլէֆօնը պիտի կարենք, առանց զէնք նետելու 80 հոգի տուրերնիս քաշելով պէտք է որ կառավարութիւնը կոխենք այն ատեն առանց ազմուկի կառնենք, կառավարութեան մէջ 50 հոգի ժանտարմա մայ անոնք ալ չեն կրնար զխմազրիկ և շատերն ալ դուրս են մինչև որ լսեն մենք զանոնք կառնենք : 80 հոգի հաւաքուեցան երգում ըրին թէ՛ այո բանէս դուրս չպիտի ելլենք, նստեցան գիշերուան մինչև ժամը

հօթը : Մէջերնէն⁷ հազի ընկերութենէն դուրս հանեցինք ինչու որ անկարող էին ասոնք գացին, Մորոսեան ինչիւր աղա տունը կերթայ կիներ կարթնցնէ՝ կըսէ թէ՝ աղաքնիւրը կառավարութիւնը պիտի կոխեն վաղը դուրս չենք նար հլիլ ըսելով գիմացի աղբիւրէն ջուր քաշել կուտայ և ինքն ալ Պապ աղային տունը կերթայ և կըսէ, Պապ աղան գայմազամին կերթայ լուր կուտայ, գայմազամը զօրանացէն 200ի չափ զինուոր բերել կուտայ պահպանութեան համար : մեզի ալ լուր տրուեցաւ : դրսէն թէ՝ վախէ՛ք ինչու որ ձեր ըրած խորհուրդը կառավարութեան խմացուցին, զօրանացէն զինուոր բերին և ժանտարմաները կը պահեն կառավարութիւնը :

Հետեւեալ ատուտունը գէնքերը պահակներով Մարաշ ղրկեցին : կառավարութիւնը Սուրէնիան⁸ Պապ աղան կանչել տուաւ և հարցուց՝ դուն ի՞նչէն համեցար թէ՝ կառավարութիւնը պիտի կոխեն և գէնքերը պիտի դրաւեն, Պապ աղան ալ ըսաւ թէ՝ ես տունս կը նստէի և ոչ մէկ ըսնէ տեղեկութիւն ունէի, գիշերը ժամը 5ին Մորոսեան իյաչերը եկաւ ըսաւ թէ՝ Պարութեան Եղեկիէլ աղային գացի աչապէս խորհուրդ մը կայ, լուր ունենանք, ես ալ եկայ խմացուցի : չառ լաւ ըսաւ գայմազամը և հրաման ըրաւ, որ Մորոսեան իյաչերը կանչեն : իյաչիւր տղան եկաւ, Գայմազամը հարցուց՝ գիշերուան ժամը 5ին Պապ աղային տունը ի՞նչու գացիր, ըսէ նայիմ ի՞նչ տեսար և խմացար : Էֆէնտիմ, մենք Պարութեան Եղեկիէլ էֆէնտիին դրացի ենք, տունը գացի : Զօլապեան Մեարոպ, Մէլտոնեան Կարապիա և իյեւ Գէորգ ութը տասը հազի չափ նստած էին, ես ալ գացի նստեցայ, խօսակցութեան ժամանակ՝ Զօլապեան Մեարոպ աղան ըսաւ թէ՝ աղաքնիւր, եկէ՛ք այդ կառավարութեան մէջ գտնուած գէնքերը չի

ձգենք որ ղրկեն, յարձակինք և գրաւենք: Մեկտոնեան կարապետը ըսաւ, ճիշդ է չաս լաւ կըլլայ, մարդ ղրկեցին Փանոս աղան, տղան, Էմմանուէլ չափուշ, Սինկէրեան Փարթամ եղբայրը Նազարէթ, Թաթոսեան Նշան, Եէնի Տիւնեա Նշան աղան հաւաքուեցան և եկող միւս բազմութիւնն ալ՝ որ ութսուենի չափ կուգային ըսին թէ՝ գիշերը ժամը 7ին կառավարութիւնը պիտի կոխենք լուր ունեցէք և պատրաստ գտնուեցէք, ներկայ գտնուողները երգում ըրին որ թէլէֆօնը պէտք է կոտրուի և զէնքերը գրաւուի, 80 հոգի սուրերը քաշելով զէնք չի նետած կառավարութիւնը պիտի կոխենք: Եո ալ առանց հասկցնելու դադարնի դաջի Պապ աղային լուր տուի. յետոյ Պարութեան Նշանը կանչեցին, Սինկէրեան Փարթամը եղբայրը Նազարէթ, Թաթոսեան Նշանը, Սինկէրեան Սարգիսը, Վարդեմարը, Աւագեան Օհաննէս, Պարոնեան Նազարէթ աղան, Տ. Մեսրոպեան Գալուստ աղաները,

Պօղ-Օղլու, Ստեփան Նշան և Հայկը, Աղ-Ջիկ-Օղլու Արթինը, Վարպետ Մանուկը, Սէթեան Առատուր, Բէլիքեան կարապետ, Մորոսեան իյոջերը, ասոնք ձերբակալեցին Մարաշի բանտը ղրկեցին. լեռը ելողները Չազրեան Փանոս աղա, Էմմանուէլ չափուշ, Նազարէթ Վարդեմար, Արթին Եէնի Տիւնեա, Նշան աղա եղբայրը կարապետ, Եղիա աղան 4 զաւակներովք, Չոլազեան Մեսրոպ, 2 եղբայրը Արամ Գարեգին, Մեկտոնեան կարապետ եղբայրը Սարգիս, Լեւոն Ահարոնեան, Պարոնեան Ստեփան, Ատուրեան Լեւոն Արիսեան Օհաննէս, այս կըտրիճներն 50 հոգի ըլլալով լեռը ելան: Եէնի Տիւնեա Նշան Չազրեան Փանոս, Չոլազեան Մեսրոպ աղաները, երեքը երեք կողմ եղան, Եէնի Տիւնեա Եղիա, Նշան և կարապետ աղաները, Զէյթունէն կէս ժամ հեռաւորութեամբ վանք մ'ունինք, որ 120 տունէ կը բաղկանայ և Եղիա աղային ձեռքին տակն է վանքին Առնապետն ալ ինքն է,

ինքն է, ագարակները այգիները, կենդանիները և բոլոր տաացուածքները բանավիճակները իրեն ձեռքն էր: Աստուծոյ վանքին մէջ տեղաւորուեցան, Հնչակեան և Դրօշակեան կուսակցականները վանքին դռէթին վրայ 200ի չափ դրօշակ տնկեցին, 100ի չափ Հնչակեան և 200ի չափ Դաշնակցականներէն եկան լեցուեցան վանքը, Զէյթունէն մեծերը եկան թէ՛ վանքը պիտի փակեն և մեզի դուրս պիտի հանեն. անոնց ամենն ալ վռնտեցինք. վանքը ազգին ըստացուածքն է և ազգը ես եմ ըսաւ. Եղիա աղան, ինչու որ 1895ի պատերազմին վանքը աղատողը Եղիա աղան էր: Գալով միւս խումբերուն պետերէն Զապրեան փանոս և Զօլազեան Մեսրոպաղաները իրենց հետ ունենալով 50ական հոգի, կը տեսնէն որ 25 ժամտարմա Մարաշէն կուղան, ասոնց դէմը կելլեն 15ը կսպաննեն և մնացածները կը փախչին, Մեսրոպին խումբը 2 զինուոր կը տեսնեն զէնքերնին կառնեն ականջնին կը կտրեն և թող կուտան: Եէնի Տիւնեսա Նշան աղան հեռադիրը կը կտրէ վանքին կողմէն, 2 ժամուան մէջ աշխարհը տակն ու վրայ քրին: Ժողովուրդը սկսաւ պատրաստութիւն տեսնել, ոտքիստան կարել, կապար թափել, փամփուշտ և վառօղ չինել և լն. և շուտ մը զօրանոցը պիտի կոխէին:

Աղաները Ս. Աստուածածին եկեղեցին ժողովք քրին, վիճաբանութեան ժամանակին գայմազամը և հրամանաւորը հոն եկան, գայմազամը լալով լըտաւ թէ՛ ահաւասիկ զօրանոցին և կառավարութեան բանավիճակները, աղաներուն վրան նետեց և լալով ըսաւ. աղաներ ես գիտեմ որ Զէյթուն 250 թապուր զինուորի զէմ դրած է. ես ձեզ հետ ութը ինը հարիւր զինուորով պատերազմ չեմ կրնար ընել, հոս կենալու կը վախնամ կառավարութիւնը Մարաշ պիտի քաշեմ: Աղաները պատասխանեցին թէ՛

զայնադատ պէյ մի վախճար մենք մեռնինք նէ՝ դուն ալ
սատկէ սատր գործը մենք կը տեսնենք . սակայն հեռագիրը
կտարած և փութան փակուած է , մարդ չի համարձակիր
երթալու , 15 ժանտարմա սատկած անոնց դիակները բն-
քող չի կայ և ոչ մէկը դուրս կրնայ ելլել , կը զսոսնեն :
Այն թուռն բռնող կառավարութիւնն հիմա մուկին ծա-
կը մտաւ : Չորս թաղերէն 4 քահանայ մի քանի մարդիկ
8-10 շորի առին զացին ամեն 2 դիակը մէկ բնու ըրին և
հառավարութեան դուռը բերին ձգեցին : Հիմա կտրիճ կայ
նէ թո՛ղ երթայ կապէ հեռագիրը . զինուորներէն և ժան-
տարմայէն ո՛վ կերթայ դուռը : Նորէն 4 թաղին աղանե-
րը և քահանաները զացին կապեցին հեռագիրը , Հեռագիրը
նորէն կտարուեցաւ . 7 օր մէկ կողմէն կը կապուի միւս
կողմէն կը կտարուի . յետոյ 25 յթունցիք երկու մարդու
օրական տուին զիշերանց Մարաշ բոսթա տարին . 20 օր
յետոյ 6 թաղուր զինուոր Գերման հրամանատար մը և
մէկ Ֆէրիզ փաշայով եկան : Չազրեան Փանոս , Նշան ,
Եղիա և Մեսրոպ աղաները վանքին վրայ դըօշակ մը բա-
ցին . վանքը և զօրանացը դէմ առ դէմ է ու քառորդ ժամ
միջոց ունի , Գերման հրամանատարը Միւշիւր փաշան 25 յ-
թունի աղաները կանչեցին և ըսին , պատերազմ կուղէք
ի՞նչ է միտքերնիդ , աղաները չէ ըսին , չէ նէ ի՞նչու
ժանտարմաները սպաննեցիք և հեռագիրը կտարեցիք , զի-
տէք թէ հեռագիր կտարեկը ի՞նչ է , հեռագիր կտարեկը կա-
ռավարութեան լեզուն կտրել է . աղաները ըսին թէ՛ Տէր
իմ , առ բաները երբէք չենք ընդունիր , մենք մեր գործը
զիտենք : Անոնք յեղատիտականներ և պէշ մարդիկներեն ,
որ քաղաքէն դուրս հանեցինք , անուասիկ վանքն են ,
կտարէ ջարդէ ինչ որ կուզես ըրէ , մենք չենք հակառա-
կիր , հաւատացէք որ եթէ կուղէք սէնէս տանք , մենք այս-

պիտի գէշ մարդիկ չենք ուզեր ըսելով սեփական, և ամէնքը կը բաժնուին :

Ժողովուրդին Յ մասը պատերազմ ուղող կողմն էին, Սուրենեան Պապ աղան շուկան ելլելով մունէտիկի պէս պօռաց, լսեցէք ժողովուրդ, մենք կառավարութեան սեփականութիւնք առինք, պատերազմ չպիտի ընենք, վանքին վրայ զինուոր պիտի քալէ և պատերազմ պիտի ըլլայ, ով որ պատերազմ կուզէ թող ղէնքը ստնէ և վանքը երթայ, ետքը մի ըսէք թէ՛ աղաները վատակ կամ խաւազ են, Զէյթունի մէջէն ղէնք չպիտի նետուի, Ժողովուրդը չպիտի խառնուի՝ ով որ խառնուի կառավարութեան լուր պիտի տանք: Վանքին մեր լրտեսը քաղաքէն լուր բերաւ թէ՛ ժողովուրդը և կառավարութիւնը խօսքը մէկ ըրին և հիմա Զէյթուն երկուքի բաժնուեցաւ, մէկգմէկ պիտի իյնան: Վանքը դաժնողները խորհուրդ ըրինք թէ՛ գիշերը ժամը ճին Զէյթուն իջնենք և ամէն կողմէն կրակի տանք և Զէնք կը նետենք և զորանոցէն թնդանօթները Զէյթուն կը դարձնեն և ամենքս մենք կըլլանք, Խօսակցութիւննիս աղաները կը լսեն կերթան հրամանատարին լուր կուտան, յեղատիտականները գիշերով պիտի գան Զէյթունը պիտի խառնեն: Հրամանատարը ըսաւ թէ՛ ի՞նչ պիտի ընենք աղաներ: Մեզի 400ի չափ զինուոր կուտաք 2-300 ալ մեր ժողովուրդէն գիշերով Պղինձէ՛լիս քարին տալիս կը պահենք, գալու ըլլան ղէմ կը կենանք կը սրտերազմինք և քաղաքը չենք մտցնէր գիրենք, եթէ քաղաք մտնան՝ ժողովուրդն ալ կը խառնուի և վերջը չառ գէշ կըլլայ: Հրամանատարը 400 զինուոր կուտայ, 300ի չափ ալ ժողովուրդէն առին Զէյթուն մտնուելիք ճամբաները քառնեցին գիշերով: Կէս գիշերին յեղատիտականները Խաչ-Քարի կողմէն յարձակում ըրին, զինուորներէն

Յը սատկեցան և իրենցմէ վարդեվար անունով տղայ մը մեռաւ ու ժողովուրդէն 5 հոգի զառնուեցաւ, Տ Գալուստեան Գրիգոր վիրաւոր փախաւ աղասեցաւ երկու ժամ պատերազմելէ վերջ քաղաք չկրցանք մտնել հարկադրուեցանք վանք քաշուելու :

Առաւօտուն կանուխ 3 թապուր զինուոր, 2 լեռան թնդանօթ և 2 մեծ թնդանօթով վանքը պաշարեցին և սկըսան կրակ ընել . Սիւլէյման պէյ հազարապետը խօսք կուտայ Գերման հրամանատարին և Ֆէրիզ փաշային թէ՝ 3 ժամուան մէջ վանքը պիտի գրաւէ և մէջինները պիտի կոտորէ, ժամը 6 եղաւ չկրցաւ առնել . Գերման հրամանատարը կը բարկանայ և կը կանչէ Սիւլէյման պէյը ու կըսէ, դուն վանքը 3 ժամէն պիտի առնէիր 6 ժամ եղաւ դեռ թնչ կընես, լաւ դիտցիր որ զուլադ պիտի երթայ . հազարապետին սիրտը կը կրակէ յանկարծ 1000 հոգի ևս կառնէ, 4 թէնէքէ կազ և իւղոս խանձեր մէկ յարձակումով վանքին դուռը կերթան, Տղաքները ետեւի դուռնէն պատերազմ կընեն և դրան առջեւի կողմէն պատերազմ չէին ընել, ժողովուրդը տանիքներուն վրայն առած կը խնտան, ոմանք ալ Աստուած դուն ազատէ ըսելով կուլան ու կողբան, վանքին դուռը Ատուրեան Լեւոն անունով մէկը պահակ էր, կսկսի պոռալ՝ հասէք վանքը պիտի այրեն, տղաքները անաղին յարձակում մը ըրին, Սիւլէյման հազարապետ զարնուեցաւ սատկեցաւ . 1500 զինուոր կոտորելէն յետոյ, հազարապետին դուռը Շէֆթէ լեռան Արթին կառնէ և դունտազլը մալգէրը Մելտոնեան կարապետը առաւ և դիտակը Չոլագեան Արամը առաւ, Ասոր համար է որ Զէյթունին անունը Սիւլէյմանիյէ դրին, իրիկուն եղաւ զինուորը ետ քաշուեցաւ : Աղաները լուր կը ղրկեն դօրանոցը թէ զինուորը ետ մի քաշէք :

ևաքը վանքին յիզախոխականները կը փախչին, նորէն մեր զլուխը պիտի ցաւցնէք՝ այս կէսօրին էր որ թողա- նօթի ուումը և հրապանի գնտակ կը տեղար վանքին վրայ, զինւորը յարձակեցաւ վանքին դուռը աղաքներուն հետ մէկ տեղուեցան, ամէն կողմէն կրակ կըլլայ աղաները նստած կը նային և չեն ըսեր թէ՛ ժողովուրդ ի՞նչու էք կայներ, մի կայնիք ըսէին նէ, կես ժամուան մէջ 6 թապուր զինւորը 6 հողիի կիջեցնէինք:

Բարթուղիմէոս վարդապետը մէկ երկու դասթ գի- նի խմելով զլուխը կը տաքցուցած ձիուն վրայ նստած Ս. Սարգիսի պէս հասաւ, ըսաւ թէ՛ Աստուծմէ չի վախցող աղաներ և ժողովուրդ, ի՞նչպիսի մարդիկ էք դուք, կը տեսնէք տղոցը վիճակը անոնք ալ մեր եղբայրները և մեր արեւնակիցներն են պիտի ոչնչանան դեռ ի՞նչու կըս- պատէք: Սուրէնեան Պապ աղան ըսաւ թէ՛ Բարթուղիմէոս Բարթուղիմէոս, խելքդ զլուխդ հաւաքէ, ի՞նչ կը խօսիս, վար իջիր ու կաթաղիկոսէն եկող կոնդակները կարդայ ու տես ի՞նչ կը գրէ, Բարթուղիմէոս վարդապետը լալով և բարձր ձայնով ըսաւ թէ՛ Պապ աղա՛, Պապ աղա՛, կաթողի- կոսին կոնդակները այս պահուս չի կարդացուիր, կաթու- ղիկոսն ալ դուք ալ Զէյթունին կործանումին պատաս- խանատուներն էք: Պապ աղան երաւ ձիուն զլուխը բռ- նեց Բարթուղիմէոս իջիր նայէ՛, իջիր սուրճ մը խմէ ու խելքդ զլուխդ ցայ, Ֆրնուղէն Զէյթուն 6 ժամ է, 3 ժամէն եկած ես: Թո՛ղ տուր Պապ աղա՛, ես սուրճ խմելու չեկայ, ձեռք ըսէ՛ք ի՞նչ կապատէք, պիտի պատերազմիկ թէ ո՛չ, Պապ աղան ըսաւ թէ՛, նայէ Բարթուղիմէոս մինչ- չեւ հիմա Յերդ, պատերազմն է, մեզմէ ուրիշ չեմոյ տեղ մը որ Յճ անգամ պատերազմի, աղղին արամարը մենք ենք նէ կը բաւէ, այս անգամ ալ թո՛ղ ուրիշները ը- նեն մենք ալ հանպիստ ընենք, բոլոր ազգին արգելք

չըլլանք : Բարթոլոմէոս երբէք ձիէն չիջաւ լալով ողբալով ելաւ դնաց : (*)

Իրիկունն եղաւ, Զէյթունէն 200 հոգի ելանք վանքին օգնութեան կերթայինք : Խաչ Քարի քովը հասնելնուս, տեսանք որ վանքը եղող աղաքները վերէն վար կուգան

(*) Զէյթունի եկեղեցականներու մեջ եւս եղած են անճանալու հայրենասերներ, որոնցմէ հռչակաւորն է իր քաջագործութիւններով Տ. Օհան Բանան կամ (Տէլի Քէշիւ) դիւցազնը : Ասոր օրով եգիպտոսի աշխարհապալ Մեհեմմէ Ալի փաշայի որդին Խալահիմ փաշան (որուն արձանը Քահիթէ Օճեայի հրապարակն է) Անաստուի զանգան ժառերուն ժիրէլէն լեռոյ, չհամարձակեցաւ Զէյթունը նուանել : Ասի ի սկզբան սիրով զնաց հայ լեռնականաց հետ եւ (Տէլի Քէշիւ) ի մեջք բանկազին սուր մը կապեն ըսելով քե՛ Մուլքան Մահմուտ ֆէզի խաչ տուեր է, եւ ալ ֆէզի սուր կոտամ, ըս հարկին գործածես երբեմն մին երբեմն միւսը : Յետոյ փաշան մահմետականներէ դրդեալ որոշեց արշաւել Զէյթունի վրայ : սակայն (Տէլի Քէշիւ) իր կտրիմներով դիւցազնական եւ արիւնհանել պատերազմի մը դիմադրելով, հարկագրուեցաւ փաշան ամօքալից ետ փառելի :

1878 Տարւոյ հոկտեմբեր ամսոյ սկիզբը Զէյթունի վրայ կուգայ Վէյսի փաշան մեծ բանակով : Յոնուզի վանահայր Նիկողայոս Եպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ խումբ մը հայեր կը դիմադրեն օսմ. զինուորներուն, Այս միջոցին հայ իշխան Պապիկ փաշան 400ի չափ կտրիմներովը ան ալ սկսաւ պատերազմիլ, կուրին միջոցին դառով մը 300 հոգի կը ձերբակալուին որոնց մեջ էր նաեւ Նիկողայոս Եպիսկոպոսը : Բ. Գուրը Անգլիոյ դեսպանին եւ Պատրիարքարանին պահանջմանցը համախերպելով. ազատ արձակեց զանոնք :

ամեն մէկը կրցածնին չափ հրացան փամփուշտ կը բերեն, հոն դիմաւորեցինք և նստեցանք, Չազրեան Գէորգ աղան ըսաւ թէ՛ ինչու կուգաք չուտ ըրէք ետ դառնանք : փանոս աղան . կորսուեցէ՛ք չուներ կոյր էիք առաւօտսւրնէ ի վեր դուռնուս կրակ կը թափի, աչքս ետեւս կը նայիմ թէ՛ Զէյթունէն օգնութիւն պիտի գայ, առտուրնէ ի վեր ո՛չ հաց, ո՛չ ջուր, ո՛չ սիկարա, բերաննիս բան մը չենք գրած : Եղբայր, թող չտուաւ որ միտքերնիս բան դար : Տղաքներ բարկութենէս ինքզինքս պիտի մեռցնեմ, դուք աղակից և հայ ազգական չէք, մարդ չէք, ձեր քով երբէք արիւն չկայ : սակէ ետքը ետ ալ երթամ պիտի տաճկին հետ պիտի ըլլամ ձեզ պիտի դառնեմ, տաճիկները թո՛ղ ազաներուն կնիկները և ազջիկները բռնաբարեն :

Գէորգ աղան ըսաւ թէ՛ մնաս չունի փանոս աղա թէ՛ որ երկու հարիւր մարդ եկաւ և 500 ալ դուք էք, կըլլայ 700, կուզէ նէ ժողովուրդը երբէք չխառնուի : Եղիա աղան պատասխանեց, Հաճի մէկ անգամ դնա վանքը տես, վանքը քայքայուեցաւ հոն չի կեցուիր, տես քեզ կը հարցընեմ 50 հոգի փարթոզ քարը ելլէ՞յիք նէ վանքը թնդանօթի չէին կրնար բռնել :

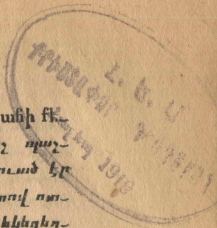
36 անգամ պատերազմ եղած է 700 տարուան վանքը թնդանօթի ուռմբ մը չէ ինկած : 1895ին պատերազմին պէս եղածը չի կայ, նորէն ուռմբ մը անգամ չկրցան նետել վանքը աղատողը այդ փարթոզ քարն է, ինչ որ է անցուցինք : Զօրագիան Մեարոպ աղա ըսաւ թէ՛ մենք չենք երթար, ով որ կուզէ երթայ . եթէ դուք գործ տեսնել կուզէք, 200 հոգի գացէք վանքին ետեւի կողմը շատ դիմակներ կան զէնքերը հաւաքեցէք, քէմէրնին ալ նայեցէք, ահաւասիկ ես 75 ոսկի գողկի և դուք ալ շատ ըստակ կը գտնաք, դացին շատ մը զէնք և փամփուշտ բերին,

Առաւօտ եղաւ տղաքները լեռը ելան, ղինւորները տեսան որ վանքը պարպուած է, եկան պարապ վանքը այրեցին: Զէյթուն ըսածնիւ 4 թաղ է և 4 կամուրջ ունի, թէև ուրիշ կողմէն զաղանի ճամբայ ունի չզիտցող մարդ չկրնար ճամբան հանել միայն Զէյթունցիք կրնան ճամբան գտնալ, 4 կամուրջին զլուխը 4 բաժին ղինւոր դրին, ոչ քաղաքէն դուրս մարդ կելէ ոչ ալ ներս կը մտնէ. երեք թաղուր ղինւոր ալ տառնց ետեւէն լեռը ելան, որքան ալ փնտռեցին չկրցան գտնել տղաքները, ղիշերանց ուտելիք կը տանէին լեռը:

Կառավարութիւնը յոյսը կտրեց լեռնէն, սկսաւ Զէյթունի մէջ փնտռել տղաքները* բան մը չկրցաւ գտնել, Չապրիան իմամնուէլ չալուշ Զօլադեան Աբամ վանքը վերաւորուած էին, իմամնուէլ չալուշին արիւնոտ չապիկը սնտուկին մէջը գտան, հայրը Պետրոս սոգան բռնեցին Մարաշ կախեցին, յետոյ սկսան յեղափոխականներուն տուները խուզարկել, աղաքականները մտերիմները աքոորելու, ամէն մարդ ինչ ըլլալը չգիտեր, կը կարծեն թէ՛ յեղափոխականները պիտի ձերբակալեն և ուրիշներուն չպիտի դաշին, աղաներուն ալ սլատուանշաններ պիտի տրուի:

Հիմա ոկսան աղաներուն և էֆէնտիներուն տունները խուզարկել, այս ինչ փորձանք էր մեր գլխուն լերինք, ա՛խ ու վա՛խ ըրին օգուտ մը չունեցաւ ինչու որ ժամանակը անցուցած էին, 4 թաղէն 3ը վերցուց մէկ թաղը մընաց մուսնտիկ մ'ալ կանչեց թէ՛ զացողը գնաց, մնացողը տեղը պիտի մնայ ու չպիտի երթայ:

Հաշուեցինք որ 2000 տունէն 200 տուն մնացած է, ասոր ալ փառք տուինք. խանութէն տուն գացի, տունը մեծ հայելի մը ունէինք առի խանութը բերի, մէկ Չաշանի 5 դրուշի ծախեցի. առաւ գնաց, ժամ մը վերջը չաշան ետ եկաւ և տուած 5 դրուշը ետ ուղեց, ինչէն

եղաւ, ի՞նչ եղաւ: Ըսաւ թէ՛ Վալլանի ազիւ Պիլլանի Բէ-
րիւմ ճամբան գացած ատենն զայնադամը և ուրիշ որաշ-
տոնեայ մը տեսան զիս որ հայելին կրնակա կախուած էր
կրնակէն հայելին առին, ոկսան ետեւէս զար Շուտով ոտ-
նամանս հազայ Չաչանին հետը Աստուածածնայ եկեղեց-
ւոյն ետեւը դիմաւորեցի, տեսայ որ զայնադամը Տէվրիշ
պէյը հայելին ծառային կրնակը կուտան կուզան. ըսի
թէ՛ զայնադամ պէյ այդ հայելին իմս է Չաչանին ծա-
խած եմ ի՞նչու կաննես պատճառը ի՞նչ է, ես արհեստա-
ւոր մ'եմ եթէ արհեստավորին ինչքերը պիտի բռնուին և
առեւտուր չպիտի ընենք խանութնիս փակենք: Տղամ
չաս լաւ կը խօսիս. Այս հայելին քուկդ է՝ Այո՛ իմս է,
Ծախեցի՛ր Չաչանին. Այո՛ ծախեցի. Ճիշդը ըսէ քա-
նի՛ դրուչի ծախեցի՛ր. Ե դրուչի ծախեցի. Արժէքը քա-
նի՛ դրուչ է. Մէկ ոսկի. Տես նայիմ 1 ոսկինոց քան մը
Ե դրուչի կը ծախուի՞. Այո՛ էֆէնտիմ իմ ինչքս է տուի,
ուզեմ նէ ձրի ալ կրնամ տալ այդ իմ գիտցած դործս է,
Գայնադամը րոտւ թէ՛ հաւատացէք որ չպիտի երթաք,
ունեցածնիդ մի՛ ծախէք, դուք ալ սպտեղացի էք:

Հինդ դրուչը չաչանին ետ տուի հայելին առի խա-
նութն գացի, իրիկուան տունն եկայ: Առաւօտուն ելայ
խանութն եկայ քիչ մը վերջը մուսնետիկ կանչեց թէ՛ Զէյ-
թունի մէջ մարդ չպիտի մնայ ստբողջը պիտի ելլան,
քովս շիշ մը օղի կար խոնցի, նաւադն ալ դրի խանու-
թիս առջեւը և զառնել տալ սկսայ: Տաճիկները Չաչա-
նեքը հաւաքուեցան կը նային, զայնադամն ալ տեսայ որ
դէմս եկեր կը նայի, շուտ մը երայ հայելին առի զացի
զայնադամին օձիքէն բռնեցի ըսի թէ՛ էֆէնտի այս հայե-
լին երէկ Չաչանին ծախեցի Ծ դրուչի, դուն ետ առնել
տուիր հիմա մենք պիտի երթանք, հայելին ա՛ւ ստակը

տուր : Տղաս ես ձեզ հոգացի ինչքերնիդ չծախելու համար, դուք չպիտի երթայիք . զիչերները յեղտութեամբաններուն ուտելիք կը տանիք եղեր, անոր համար կտուալարութենէն հրաման ելաւ պիտի երթաք :

Աստուած ոչնչացնէ տանողն ալ բերողն ալ, իմ կողմանէ աշխարհի ցոյց մ'ըլլալու համար կախեցէք ուրիշները թո՛ղ չապրին . սակայն աղքատները ի՞նչ յանցանք ունին, դայմապա՛մ պէյյ ստուգիւ դուլումկիւնէք բայց Աստուած մեր մեղքին բարկացաւ մեզ տաճկին ձեռքով սրտաժել կուտայ . հասկցէք որ դուք ալ ուրիշներուն ձեռքով պիտի պատժուիք :

Հաճի կարապետ ի՞նչ կըսեա, խելքդ գլուխդ ժողուէ, հողիդ բանտարկութիւն կուզէ, ան ալ բան մը չէ մարդը հրացանի կը բռնեն Հաճի մեղք ես ըսաւ : Նորէն օձիքէն բռնեցի, մէր կերթաւ ա՛ն հայելին ստալը տուր, հանեց 2 դրուշ տուաւ, կուզե՛ս տուր . Հայելին բռնեցի քարին զարնելուս պէս հարիւր կտոր եղաւ, 100 դրուշնոց հայելին 2 դրուշի առնել կուզէ : 16 000 դրուշնոց ստացուածքէն 15 ոսկի կրցայ բռնել . Դարձեալ ես չահաւոր ելայ . Պզտիկ իյաչեր ազային 30000 դրուշնոց պզինձի խանութը այնպէս թողուց, Սալաթեան Հաճի 4000 դրուշ ստակ ունէր 150 դրուշով ճամբայ ելաւ . փոխ տոնողներն լումա մը ետ չառին, վերջապէս 10000 ոսկիի կարողութիւն ունեցողները ձեռքերնին դատարկ դուրս ելան, ինչու որ չէր յուսացուէր այս վիճակը :

Շուկան զինով վիճակի մէջ անցնող դարձողին հետ բռնուած ժամանակ՝ տեսայ որ աղաքները մէկ գէշ իշուն ձեռք մը ծածկոց քիչ մը կերակուր տաւ՝ գրացիներուն հետ եկան մեզ առնելով լալով սղբալով ճամբայ ելանք, 3-400 տուն ըլլալով, երկու օրէն Մարաշ հասանք, Մա-

բաշի խաները բաժնեցին բեռներուն պահակ դրին . մարդու չեն թողուր որ ստակովը երթայ հաց ու կերակուր առնէ, աղաքները անօթի ծառաւ մարեցան, Աստուած մեծ օրեր տայ Մարաշի ժողովուրդին, այնքան աքոռեալները կերակրեցին, սանտաման հագուստ մինչեւ անգամ օճառը բերին խաներուն մէջը լեցաւցին և մենք խանը կեցած ժամանակնիս, օրին մէկը փօլիս Ամէտ չափուչը ծանօթն էր քովս եկաւ տեսակցեցանք . դացած ժամանակը իրեն աղաչեցի, որ դռնէն դուրս ելլելը արգիլուած է, հրաման ըրէ դուրս ելլանք կերակուր առնենք . փօլիս Հաֆիզ էֆէնտին և Ամէտ չափուչը դուռը կեցող Մարաշի ժանտարմա պահակին ըսին թէ՝ այս մարդը մեր գիտցածն է ասոր արգելք մ'ըլլար ուղած ժամանակ թո՛ղ երթայ պատի և ուսեցիք առնէ :

Աստուտուն Քառասուն Մանուկ եկեղեցին դացի, և կեղեցւոյն բակը Մարաշի Տիլօյիան Արթին ինծի առաւ տարաւ տուն մը, հոն Հնչակեաններէն մի քանի հոգի և կան տեսակցեցանք, ինծի ըսին թէ՝ 300 հոգի խօսք մէկ ըրած ենք Զէյթուն պիտի երթանք, եկուր մեզի առաջնորդ եղիր, քանի՞ ոսկի կուզես : — Ես ստակը ի՞նչ պիտի ընեմ միայն զէնք տուէք ինծի ևս ձեզի առաջնորդ կըլլամ . հոն կարգադրեցինք թէ՝ կէս գիշերին Մարաշէն ձամբայ պիտի ելլենք :

Երկու ժամ յետոյ Քառասուն Մանուկ եկեղեցիէն կանչեցին զիս, դացի Տ. Դեռնդ ու մի քանի աղաներ ինծի հարցուցին թէ՝ Տիլօյին աղան Արթին քեզի ի՞նչ ըսաւ և ո՞ւր տարաւ քեզի : — Ինծի բան մը չըսաւ միայն տուն դացինք քիչ մը կերակուր կերանք : — Ծիշդ խօսէ տղաս, այն կարգադրութիւննիդ իմացանք ասոր տակէն աւ զէկ չեկար, շատ լաւ դուն ապոնց առաջնորդ եղար կը տա-

նիս, հարկաւ կառավարութիւնը պիտի լսէ թէ Մարաշէն ալյսքան հողի դացած է Զէյթուն, այն ժամանակ ինչ կընէ ժողովուրդին տղաս. մեզի լսես նէ ամբողջ ժողովուրդին արգելք մի ըլլար ըսաւ, ես ալ ձգեցի դացի:

Հինգ օր ամբողջութիւնով Մարաշ մնացինք. յետոյ սկսան մէկ մասը Հալէպ միւս մասն ալ Գոնեա շրջիլ, ես Գոնեա երթալու վաժնայ, Մարաշէն 2 ջուրի 1 էշ 7 մէճիտի վարձեցի, տղաքները հեծցուցի 7 օրէն Օսմանիյէ եկանք, Յուլիսի 15ի արեւին տաքութեան տակ:

Օսմանիյէն 15 օր մնալէ յետոյ շողենաւով Թարսուս քերին. 5 օր ալ հոն խաներուն մէջ մնացինք: Անկից ելանք հոգնելով իյնալով լալով վարձու կենդանի ալ չկայ քանոններն կնիկները և մենք չալկելով Պոզոնթան եկանք, հոն 15 օր մնացինք, մեր բաժինը 500 էինք, առաջ դացող ետ մնացող բաժիններէն դատ. 15 օր յետոյ 60 ուղտ քերին, քանոններդ բերցուցէք և ելէք ըսին, 60 ուղտը 250 մարդ պիտի վերցնէ և մենք տղաքնիս առինք ճամբայ ելանք. 3 օրէն Ուլու Գըչլա դացինք, քաղաքէն կէս ժամ հեռաւորութեամբ բլուրի մը գլուխը իջեցուցին, ուղտապանները ետ դացին 250 հոգին ալ բերելու:

Ուլու Գըչլայի մարդիկը շատ գէշ մարդիկ էին, քովերնիս գտնուող ժանտարմաները 2 օր անօթի և ծարաւ թողուցին և չթողուցին որ կերակուր ու ջուր բերէինք, 5 տղայ ծարաւութենէն մեռան: Զաւուշներուն աղաչեցինք պաղատեցինք: Ասոնք չընդունելէ դատ* ծեծելով վռնտեցին. 20 ոսկի հաւաքեցի աղքատ Զէյթունցիներէն դացի չաւուշին քովը աղաչեցի, չաւուշ աղա կենդանիները և մարդիկը անօթութենէ կը մեռնին, քեզի 5 ոսկի տամ թող տուր երթանք հաց և ջուր բերենք, անօթի ծառաւ չմոռնինք. ես ստակ չեմ առներ և հրաման

ՀԻՄՆԵՐԻ Թ 1935

ՀԱԼԵ

ալ չկայ չեմ ձգեր, հասկցայ որ քիչ կը տեսնէ ստակը, առ քեզի 10 ոսկի տանք աղքատ խեղճ ենք թող տուր երթանք. ըսաւ թէ՝ 80 ժանտարմա ունիմ 10 ոսկին որ մէկուն պիտի բաւէ սուրճի մը զին չըլլար, վերջը նա յիցանք որ ճառ չգայ 20 ոսկին տուինք այս մարդուն:

Չալուշ աղան 10 ժանտարմա տուաւ մեզի: 30ի հափ ջորի և էշ կար ամանները վրանին նետեցինք ու ջուրի գացինք. ագարակներուն մէջ ջուր կար. տէրէրը մեզի ջուր չտալէ զատ յարձակեցան մեր վրայ ծեծելով մի քանինիս տլ վիրաւորուեցանք, ժանտարմաները թող չեն տաք որ կառավարութեան դիմենք վիճակնիս հասկցնենք. յետոյ 10 ժանտարմա եւս եկան և խայտարակութեամբ ջուր առինք, քաղաք գացինք կերակուր առինք ժանտարմաներուն հետք, վեց օր այն թլուրին գլուխը մեր քաշածը շուները չքաչեցին. անօթի ծարաւ 6 օր յետոյ ուղտապանները եկան մեզի վերցուցին ասկէ, օր մը մինչև իրիկուն դալեցինք, ճամբան զիշերը ուղտապանները փախան, մենք մնացինք կէս ճամբան, ետքը քաղաք եկանք:

Կառավարութեան լուր տուինք, կառավարութիւնն 40 էշ, 20 ուզտ և 10 ջորի տուաւ գացինք վերցուցինք բռններն իյնալով ելլելով էրէյլի հասանք. անկից շոգեւնաւ դրին Գոնեա հանեցին. հոս ալ խաներուն մէջ լեցուցին և ոչ մէկը դուրս կրնար ելլել, արգիւտած էր:

Երկու օր յետոյ կարգ բերին, աղաքները և բռներնիս կարգը դրին ճամբայ հանեցին, ժանտարմաները խաւաղանները քաշած են, ճամբան ջուրին լրովէն կանցնինք չեն թողուր որ ջուր խմենք. Ալապաշեան փանոս աղուն գետէն ջուր առնելուն համար ծեծեցին և մեռաւ ու դիւալը ցորենի հոր մը կար հոն նետեցին: Տ Մովսէս օղլու Արթինը ծեծեցին թեւը կոտրեցին, իրիկուն եղաւ ուրիշ

նօզրա մը հասանք . ան ժանտարմաները փոխուեցան և ետ դացին , ուրիշ ժանտարմա տունն ասոնք լաւ էին և չցաւցուցած Սուլթանիյէ գայմազամըզը բերին :

Սուլթանիյէն 5000 տունէ լաղկացած քաղաք մ'է . ժողովուրդը ամառուան օղախոխութեան համար այգիները զացած էին տուները պարապ էր , մէյմէկ տուն դրին նըստեցանք : Մեզմէ առաջ եկող Զէյթունցիներէն ուրիշ , Գօնեացի , Պրուսացի , Ատաբաղարցի և իզմիտցի՝ ասանց մեծերը հօն բերած են , կնիկները տղաքները մէկտեղ չեն . 4 հազար տունը հայերով լեցուեցաւ : Հոս տեղաւորուելէ յետոյ ամեն մարդ սկսաւ իր գործովը զբաղիլ . 15 օր յետոյ Զէյթունցիներէն ըլլալով 3 հարիւր հօդի վինւօր առաւ գործաւոր դրկեց , Գօնեայէն 15 օր հետու Պուլտուր ըստած քաղաքը և հօն 70 օր աշխատեցանք . իսկ մնացած ժողովուրդն ալ քաղաքին մօտերը մրեխ կտրելու գացին : ասարախոխիկ հիւանդութիւն մը ծագեցաւ , 8 հարիւր տղայ և 7 հարիւր աղջիկ մեռան ,

Երկու երեք ամիս յետոյ տեղւոյն գայմազամը կանչեց ըսաւ թէ Զէյթունցիք Մարաշ պիտի փոխադրուին : ժողովուրդը ուրախութենէն սկսան չունեցողին ստակ տալ և մատաղ կտրել : Գայմազամին գացինք թէ՛ ամէն մարդ մէյմէկ ծածկոց մէյմէկ ամաններ ու մանր տղաքներ ունինք , անոնք ինչպէս պիտի տանինք , կեճղանի կամկտաք չկայ , տղաքները տանինք թէ ինքզինքնիս , Գայմազամը ըսաւ թէ որքան ինչքեր ւտիք նէ բերէք դպրոցը լեցուցէք քահանայ մը միւթար մը քովը պահէ և ժողովուրդը թող երթայ . էրէյլիէն կառք պիտի գայ ինչքերնիդ ձեր ետեւէն կը զրկենք : ինչ որ ունէինք հաւաքեցինք դպրոցը դրինք , Տ. Եզնիկ քահանայ , Եազուպեան Խաչիկ էֆէնտի 2 միւթար պահակ եղան և ամեն մարդ տղաքները ատինք ձամբայ ելանք ուրախանալով :

Էրէյլի եկանք , ժանտարմաները խաբաղթները քա-

շելով վանեցին մեզ . անօթի ծարաւ իյնալով ելլելով եկամք Ուլու Գըչլա . անկից ժամաարմաները նորէն ներս չձգելով վանեցին . անկէ ճամբայ ելանք անօթի ծարաւ . հոգնելով և ծեծ ուտելով , լալով հասանք Պողոսթա : Հոն նորէն չթողով ճամբայ ելանք : Բիւլէկ Պողոսը ամէլէ թապուրը կաշխատէին ամէն կողմէն կային և հայ էին . ասանք մեղքոյն մեզի , ճամբուն վրայ մէկ երկու կեցած , զիւրերէն հաց մուրացին տուին մեզի . մեծ խայտարակութեամբ թարտուս հասանք . ոմանք ապարակները , ոմանք ալ եկեղեցւոյ բակը իջանք . հոն փորեբնիս լեցուցինք և կսպասէինք որ մեր ետեւէն ինչքերնիս պիտի գայ : Երկու օր մնացինք բեռերնիս չեկած , ժամաարմաները եկան ծեծելով ճամբայ հանեցին մեզ :

Աստանա եկանք , հոն կայարանին մօտ դաշառք իջանք , փա՛նք Ասաուծոյ քաղաքէն բաւական ուտելիք եկաւ , ժողովուրդը իրիկունը հանգիստ պատկեցաւ : Ասաուծոուն անպիտան օգոսնաւ մը եկաւ վրանիս կը պտրտի , երկու ժանտարմա մեր մէջը մտան և սկսան հրացան պարպել , որ վերէն պոմպա նետին և մեզի ջարդել տան , աս նըպատակաւ հոն ծեծկուեցանք , 2 հոգի մեղմէ և 1 հոգի ալ իրենցմէ վիրաւորուեցաւ , յետոյ զինուորներ գալով վրնտեցին մեզի անկէ և Օսմանիյէին վրան Տէյիրմէն Օճախը ըսուած տեղը նստեցանք : հոն 13 ոսկի հաւաքեցինք սէվդիթ մէմուրին բերինք աղաչեցինք , որ ամիս մը հոս նստինք , ինչու որ տղաքներնիս հիւանդ են և մենք ալ հոգնած ճամբու չենք կրնար գլխմանալ , այս մարդը խնդրանքնիս ընդունեց ստակը տոտաւ , տակայն մեզի ամիս մը հաց հանել տուաւ և աղօթք ըրինք այս մարդուն թէ՛ տղաքնիս հանգստացաւ թէ՛ դրամով կրցանք հաց ուտել : Ամիս մը հոն կեցած ժամանակնիս՝ գործաւոր եղող 300 տղաքը ողջ առողջ եկան մեզ դտան , Տ. Եգնիկ քահանան և Եաղուպեան իյաչիկ էֆ.ն ալ եկան հասան , կանչեցինք

հարցուցինք որ մեր խնջքերը ինչ եղան : Հոս ու հոն մը-
նաց ըսելով անցուցին , Հասկցանք որ այն խնջքերնիս ալ
անոնք ծախած եկած են , ալ ըտլորովին մերկացանք :

Գիւղերէն տաճիկները կուգան կանցնին Տարտանէլ
կերթան , անոնց հարցուցինք թէ՝ Զէյթունի կողմերը ինչ
կայ լուր մը տուէք : Տաճիկ բարեկամներէս մէկը ըսաւ
թէ՝ դուք որ Զէյթունէն ելաք և մինչեւ իմ կեցած օրս ,
Պօշնակ և Արնալուս դաղթականներով լեցուցին : Զէյ-
թունը պարպուելէն յետոյ լեռը կեցող 600 յեղափոխա-
կանները գիշերով կուգան Զէյթունի ամեն կողմը կը պա-
շարեն և կամուրջները կը քակին ու ամէն կողմէն կը կրա-
կեն կայրեն , կամուրջէն փախչողը կը զառնեն և չփախ-
չողն ալ մէջը կայրի , և Զէյթունը աւերակ կընեն , կառա-
վարութիւնը կէս ժամ հեռու զօրանոցն է եղեր վախէն
անկէց կը փախչի Զէյթունէն 7 ժամ հեռու Չայտաղ գիւղ
անունով շաչանի գեղ մը կայ գայմաղսամլըխը հոն կը փո-
խադրուի և Զէյթունի մէջ ո՛չ մարդ և ո՛չ կառավարու-
թիւն կը մնայ :

Յեղափոխականները գիւղերը կը թալանեն և այգի-
ներէն խաղող կը բերեն կուտեն , տաճիկը դարձեալ ըստ-
թէ՝ թիւրքերէն , քիւրդերէն և չէրքեզներէն զինուորական
փախստականները ամբողջ հոն կերթան կը միանան և միա-
սին կը գործեն ու կուտեն կը խմեն :

Տէյիրմէն Օճախին յետոյ Մարաշի գիւղերէն Յնաը-
ճաղ ըստած գիւղը , որ 6 ժամ հեռու է , այս գիւղի ժո-
ղովուրդը կտրիճ և ամբողջը հայ են ու հազար տունի
չափ կան : Ասոնք ալ կը տեսնեն որ ամէն կողմէն դաղ-
թականներ կերթան և իրենք ալ հանելու պիտի սկսին ,
զայս գիտնալով իրենցմէ մի քանի հոգի Զէյթուն կերթան
Զէյթունցիներուն կրսն թէ՝ մեզի ալ տեղահան պիտի ը-
նեն , մենք դաղթելու միտք չունինք , եկէ՛ք միացէ՛ք մեր
հետը , պատերազմինք և չդաղթենք :

Զէյթունցիները կը համոզուին, Չաղրեան փանոս աղային և Չոլազեան Մեսրոպ աղային խումբերը Յնտրճագ կերթան կը միանան անոնց, հոն 2 օր նստելէ յետոյ Մարաշէն 50 ժանտարմա և սպայ մը ասոնք վերցնելու կուսան, մենք տեղերնէս երբէք չենք ելլեր ըսելով ժանտարմաներուն վրայ կը յտրճակին, 50 ժանտարմայով սպան կը սատկեցնեն: Մարաշ կը լսուի այս եղելութիւնը կառավարութիւնը Մարաշի տաճկաց մեծերէն 30 հոգի և 10 հոգի ալ հայ ազաններէն Ֆրնտրճագ կը զրկեն պատուիրելով թէ՛ գացէ՛ք համոզեցէ՛ք և խրատեցէ՛ք, որ աղայութիւն չընեն զան յանձնուին իրենց դաղթականութիւնը վնց ամսու համար է, յետոյ պիտի վերադառնան: Ասոնք խրատելու կերթան, անոնք կը զառնեն:

Մարաշի կառավարութիւնը եղելութիւնը ամեն կողմ լուր կուտայ: Ատանայի վալին 4 թապուր, 4 թապուր զինուոր ալ Հալէպէն կուգան կսկսին պատերազմիլ 20 օր պատերազմելով: Ատանայի վալին կը վիրաւորուի և շատ մը զինուոր կոտրելէ յետոյ Զէյթունի լեռները կը փախչին, զինուորները զիւրը կը մանեն կայրեն և աղաքները կը բռնեն քարի կը զառնեն և կնիկ ազջիկ կտրելէն յետոյ, սլարաւներն ալ կը ժողվեն Մարաշ կը բերեն: Ժանտարմաները մեր թաղին միւթարք, Սուրէնեանը և մի քանի ազանները Մարաշ վար դրած էին, 2 մարդու զուլի կը բերեն կը հարցնեն թէ՛ Զէյթունէն Չաղրեան փանոս և Չոլազեան Մեսրոպ աղաները իր խումբերով եկած են կըսուի, ասոնք անոնց զուխներն են թէ՛ ո՛չ, մենք ըսինք թէ ասոնք Զէյթունցի չեն և ստուգիւ ալ չէին:

Ասոր վրայ Զէյթունցիներէն 130 հոգի բանտարկեալ կար ամէն իրիկուն 20-30 հոգի կը հանեն կը կախն և ազգն ալ կը թաղէ: Ասոր համար մեզի ըսին թէ՛ դուք Մարաշ չպիտի երթաք, Տէր Էլ-Զօր պիտի երթաք, 130

հողին չկախած 18 օր առաջ հանած են և Մարաշ կը զըռնուէին, ասոնց տղաքները մեր հետն էին ու կը լսեն որ մենք Տէյրմէն Օճախէն կը վերադառնանք, հոն եկան այս ամենը պատմեցին. և Յնտըղճաղէն ալ 500 հողի Զէյթուն դաջած են այնպէս կը հաշուուի որ 1500ի չափ բաղմութիւն մը կայ և Տէյրմէն Օճախէն ալ 20 հատի չափ փախան և Զէյթուն դաջին: Մինչև այս ժամանակները Տէյրմէն Օճաղը կապատէինք և կը յուսայինք թէ՛ երկիր սլիտի վերադառնայինք, այս դէպքէն վերջը բոլորովին յոյսերնիս կտրեցինք երկրի երես տեսնալէ,

Օրերնիս լրացաւ, ժանտարմաները եկան խարաղանները քաշեցին, ճամբայ ելանք, ո՛ւր կերթանք կը հարցնենք, Տէյր էլ-Զօր կըսեն: Տղաքները կէսը ետեւէն կէսը առջեւէն լալով ողբալով և մեռելնիս երբեմն թաղելով, ծերերը և պարաւները ճամբան թողելով, մայրերը իրենց երեխայները ճամբուն եղերքը ծառերուն տակը թողելով, խարաղանի գաւազանի հարուածները անհամար գլուխներնուս կիջնէր, մէկ կողմէ Պօլխէն Սլաղէն ամէն զիւղերէն բաղմութիւնը կաւելնայ. առաջուց Մարաշէն, Զէյթունէն, Ալսիսթանէն, Հալէպէն լեցուած էին և մենք ալ գաջինք հասանք. մէկ մասը Տէյր էլ-Զօրի մէկ մասն ալ Շամի համար բաժնուեցանք:

Մեր ճամբան Տէյր էլ Զօր եղաւ, նորէն շատ չարչարուելէ յետոյ Տէյր էլ-Զօր հասանք. հոն մեզ հաշուելով 10 օրուան համար 10 տրան զրուշ տուին, Այն ժամանակուան միւթէսարըքը լաւ մարդ մըն էր, ամիսը 30 զրուշ ստակ կուտար, տեղերնիս շատ արեւոտ էր, երբեմն անօթի երբեմն կուշտ կանցնէինք օրերնիս: Այս միւթէսարըքը՝ 9 հաղարի չափ որք ու մերկ տղաքները հաւաքեց որքանոց բացաւ կը կերակրէր ժողովուրդին ալ

հող կը տանէր, Թիւրքերը սկսան պանդտախիլ թէ՛ տխրաշան կեանք ուր է եթէ քրիստոնեայ չըլլար նէ այսպէս չէր խնայէր Արարիւն եկանք, հոն նաւակներ բռնեցինք, 2 նաւու մէջ 260 հողի նստեցանք, մարդ զլուխ ոտկի մը վարձք տալով Սափշա ըստած տեղը եկանք, նաւաստիները դիտմամբ նաւակները չըջեցնելով 200 հողի խզողուեցան, ասոնց մէջ կէյիկեան վաւկիմը աղան Յովնէիւր և 3 հատ ալ Գոնուզցի արդատեցան և Տէյր էլ-Զօր հասանք :

Փաշան Պաղտատ վալիի փոխանորդ ըրին : Ասոր վերայ էրդըրումի կողմէն ուրիշ փոխանորդ մը կարգուեցաւ :

Մեզի սկսան միւսաւրդիքը դիւզելը ըսմանէ, որովհետեւ հետզհետէ պաղթականները կը լեցուէին : Մեզի 45 տուն Տէյր էլ-Զօրէն 12 ժամ հաու Սըլէտ ըստած միւսաւրդիքը դրկեցին, հոն հողէ մէյմէկ անակներ չինելով նստեցանք ,

Էրզրումէն եկող փաշան Հալէպ կուգայ, անկէ ալ Բաս իւլ-Ալին՝ 150 չաչան չէթէ և 6 հատ ալ չաչան պէկէրէն առնելով մեր գիւղը եկաւ, մեր միւսաւրդ փոխեց և չէրքէզ միւսաւր մը կարդեց, մեզ կանչելով պատուիրեց որ տասնկ անակներ չինենք չաչանները և չէթէները նստին, այս տեղը մէրքէզ պիտի ըլլայ ձեզի ալ վէտիքա պիտի տամ, ձեզի մարդ մը չալիտի դալչի, դուք եւս չաչաներուն պիտի ծառայէք, մեզի վէտիքա տուաւ :

Մենք սկսանք խանի մը պէս տեղ մը չինեցինք, պէյերը, չաչանները մէջը մտան նստեցան, մենք ալ սկսանք անոնց ծառայելու : Փաշան Տէյր էլ-Զօր գնաց քովը եղող չաչանները պէյերը դիւզելուն վրայ միւսաւր կը կը կարգէ, Տէյր էլ-Զօրի կառավարութեան պաշտօնեայիները փոխեց և դուն կաշարք կերար և կամ հայերուն հետը լաւ վարուեցաք, ըսելով ,

Տէյր էլ-Զօրը՝ Հալէպի և Մուսուլի մէջտեղ փաշայրդ

մէ, ո՛չ Հալէպը կը ճանչնայ ո՛չ ալ Մուսուլը, միւսթա-
քիլ սանճագ է: Պօլսոյ հետ ուղղակի կը հաղորդակցի:
Փաշան հրաման մը ըրաւ և Տէյր էլ-Ջօրի գաղթական-
ներուն հաշիւը ուզեց, 15 օր ետքը լուր առինք որ 75000
հողի կայ եղեր, հրաման մը հանեց որ ամբողջ գաղթա-
կանները Տէյր էլ-Ջօր Քապուր ըրմաղի մօտ պիտի նըս-
տին և Տէյր էլ-Ջօրի ու Քապուր ըրմաղի միջեւ ճամբայ
պիտի շինուի, ու որ կամաւոր երթայ աշխատի անոնց
տունը և աղաքները չպիտի վերցնիմ: Գործերնին լաւ և
ղողներէն 900 հողի կամաւոր գրուեցան, որ տուններնին
չվերցուի, ասոնք իրիկուան դէմ մեր գիւղին մօտերը և
կան պարկեցան: Գաղինք տնտեսեցանք և հարցուցինք որ
մէր կերթաք, ըսին որ ամառ մը չափ պիտի երթանք
աշխատինք, որ Տէյր էլ-Ջօրէն չգաղթենք, ինչու որ գոր-
ծերնիս լաւ է, ատաւօտուն ելան գաղին:

Առաւօտուն կանուխ 4 հողի ճամբայ ելանք այն կող-
մերը 5 ժամ հեռաւորութեամբ գիւղ մը գաղինք, չաչա-
ներուն, ձիերուն զարի ցօրեւ, անկու, գիշերը ձիերուն
բեռերը բանեցինք պարկեցանք: Առաւօտուն անասուննե-
րուն ուտելիք տուինք, մենք ալ նոտեցանք կերակուր
կուտէինք, տեսայ որ արաք վրանին մէկ կողմը 2 մար-
դու բարձրութեամբ արիւնստ հաղուստ կայ, ընկերս կան-
չեցի Արթին հոս եկուր, Արթինը քովս եկաւ և ըսի թէ*
աս ի՞նչ է, ինքզինքնիս կորսնցուցինք և արապին կան-
չեցինք հարցուցինք: Ըսաւ թէ՝ Տէյր էլ-Ջօրէն 900 հայեր
գործաւոր եկան, միւսթապըֆն ալ ետեւէն եկաւ, այս-
ինչ բլուրին գլուխը ամբողջը ջարդել կուտայ. անոնց հա-
զուտներն է որ գիւղերուն աղքատներուն պիտի բաժ-
նենք, վախերնէս արապին ըսինք, Ասրպաս աղա կը խընդ-
րենք քեզի 20 դուռչ տանք մեր գիւղը ցուցուր դուն ետ
դարձիր մենք ճամբէն կը վախնանք. արաքը ըսաւ թէ՝

մի՛ վախճաք, ձեզի համար բան մը չկայ. դուք միւթէ-
սարքերն մարդիկներն էք վէսիքա ունիք ձեզի ու է մէկը
չկրնար դպչիլ, նորէն խնդրեցինք, 20 զրուշը սառա դէն-
քը լիցուց ձին հեծաւ, մենք ալ սկսանք առջիւէն երթալ
Երկուք ու կէս ժամու չտի գիւղէն հեռացանք, հոն բլուրի
մը մօտ արաքը ըսաւ թէ՛ կենդանիները թող հոս մնան
դուք ետեւէս եկէ՛ք, գացինք բլուրը ելանք և տեսանք որ
900 հոգին հոն ջարդուեր են, ետ դառցանք համբան լա-
լով կուգանք լիզուսիս բռնուած առանց մէկզմէկու հետ
տեսնուելու, մեր գիւղին մօտեցանք արաքը ետ գնաց, ըսի
թե՛ մէկու մը բան մը չըսինք աղաքները չվախցնենք,
տեսնենք վերջը ինչ պիտի ըլլայ:

Գիւղը եկանք, ընկերներէս երեքն ալ Տէյր էլ Զօրի
կողմէն եկան, քիչ մը խօսակցելոյ յետոյ մէկզմէկու հար-
ցուցինք որ ի՞նչ լսեցիք և ի՞նչ տեսաք. Հաճի բան մը
կայ սակայն չենք ըսեր: Տղայ եթէ դուն չըսես, մինչեւ
սառաօտ չմնար կը լսուի ալ աւելի աղէկ դուն ըսէ, որ
չմտաւանջուինք: Ինչ պիտի ըլլայ որքանոցը եղող տը-
ղաքները փաշան ջուրը նետել տուաւ: Թորոս ի՞նչպէս
խօսք է ի՞նչ կըսես աչքովդ տեսար թէ՛ խմացար երբէք
ըլլարու բան չէ: Աստուած վկայ աչքովս տեսայ, Աչքովդ
ի՞նչպէս տեսա՛ր, Զուրը թափողները աչքովս տեսայ: սա-
կայն մէկ մասը Ֆրուսի տէրէն կրակով այրած են անոնք
չտեսայ: Թարսուցի Մարաիրոս իսրապետնին հետ տե-
սակցեցանք ըսաւ թէ՛ ես կատքովս 8 հատ ալ ուրիշ կատք
ունեցողներ՝ մենք ձեռքովիս ստողինք Ֆրըրն տէրէ, մեծ
մասը հոն այրեցին և մնացածն ալ ջուրը թափեցին:

Կարգացողներ, ասոնք երոջ չեն, աչքերնիդ բացէ՛ք
այս տեսակ առեւի ղէպքերուն մէջէն ողջ ազատած ենք:

Երկու օր վերջը 12000 ժողովուրդ մանր աղաքներով
կնիկներով եկան գիւղերնուս մօտ նստեցան, 3

մնացին : Կը հարցնենք թէ՛ ո՞ւր պիտի երթաք : Կըսեն թէ շողենաւին կայսրանը և ամէն մարդ իր երկիրը պիտի գրգնեն : Փաշան գալով 12000 հողիին մէջէն 35 հարուստները զատեց , ասոնց մեծ մասը Ատաբաղարցի էին , Փաշան ասոնց ըսաւ թէ՛ աղաներ զուք խելացի մարդիկ է՛ք , ամտէք ձեզի ինչ կը խօսիմ , ամենքնիա ալ գիտենք որ այսպիսի մէկ պատերազմի ժամանակ մնասկը ամեն ժամանակ ստակ չգտնուիր : Այո՛ տէյ իմ այնպէս է պատասխանեցին ես ինչ ընեմ այսքան ստակ սիւղեանը , բան մը չկայ որ ուտեստ տամ : Եկէք ձեզի սէնէտ տամ 5-10 հազար ոսկի տուէք ինծի անօթի եզոզներուն բամբակ որ ժողովուրդը անօթի չմեռնի : Պօլիս ուտեստի համար գրեցի , անկից ստակ պիտի գայ այն ատեն ձեր ստակը ամբողջութիւնով ետ կուտամ , ասով ձեր սպգակիցները ազատած կըլլաք : Հարուստները 13 հազար ոսկի հաւաքեցին բերին փաշային : Փաշան ըսաւ թէ՛ ի՞նչ է սա ստակ է , 75000 հողիէն որ մէկուն տամ այս ստակը ըսելով մերժեց : Հարուստները գացին 23000 ոսկի ստակ բերին , ստակը առաւ և զկրկնք ալ բանտարկեց և զիշերով մեռցնել տուաւ :

Առաւօտուն կանուխ եկաւ , 35 հարուստներուն տըղաքները կիները աղջիկները ամենը 200 հողի մեղմէ գատեց ըսաւ թէ՛ հայրերնիդ այսինչ զիւզն է ձեզի կսպանեն , մի կենաք զուք ալ հոն պիտի երթաք , տարաւ ասոնք ջարդել տուաւ և կոզոպակց :

Մնացեալ 12000 ժողովուրդը վերցուց և գացին : Երրորդ օրը կէս գիշերին 2 տղայ եկան վիրաւոր և մերկ , մէկը Զէյթունի մէջի թաղէն Չանչեան Մինաս 25 տարեկան միւսը վերի թաղէն Պէրպէր Արթինին աղան երեմիա 19 տարեկան : Այս 2 երիտասարդները կէս գիշերին մեր տունը եկան , ասոնց հաղուստ տալինք և վերքերնին փութ-

թեցինք ու 3 օր մեր քովը պահեցինք, հարցուցինք թէ ո՛ւր գացիք, ի՞նչ եղաք: Ի՞նչ պիտի ըլլայ Հաճի Կարապետ, ասկից գացինք 12 հազար հոգի ըլլալով Գապը ըրմաղէն ժամ մը հեռաւորութեամբ այն դիշերը հոն մնացինք: 150 չաչան, 150 ժանտարմա, 150 ալ արար այս 450 մարդիկը փաշային մարդերը ըլլալով ամեն կողմերնիս պահեցին, փաշան ձեռքոր մը գրկելով գիւղերը, մաս մ'ալ արար բերել տուաւ, գիշերը սրտկեցանք:

Առաւօտուն արեւը ծագելուն՝ ամէն կողմէն կրակ բացին, սուրերով հաստը գաւազաններով ամբողջը ջարդեցին, մենք ալ մեռնողներուն տակը մնացինք, գիշերը մարդ չմնալով փախանք եկանք. հիմա համոզուեցանք որ մենք ալ պիտի մեռնինք. Երեք օր վերջը Հալէպի կողմը փախուցինք այս տղաքները: Գարձաւ 10 հազար հոգի եւս եկան. Հարցուցինք թէ՛ ո՛ւր կերթաք. Ըսին թէ՛ Գապըր ըրմաղին մօտերը կառաւարութիւնը մեզի տեղ պիտի տայ հոն պիտի տեղաւորուինք այգիի և սլարտէզի տէր պիտի ըլլանք: Մենք ալ ըսինք թէ՛ մի՛ հաւատարմեղայրներ, կը տանին ջարդելու, և մենք աչքովնիս տեսանք: Չեն հաւատար մեզի: Ըսինք թէ ձեզմէ առաջ 12 հազար հոգի եկան ու զացին անոնք ջարդեցին անոնց մէջէն 2 հոգի աղատեցան և փախուցինք: Եկէք ձեր հետը մէկ ըլլանք այս փաշան սպաննենք, մեռնիլը պիտի մեռնինք, զոնէ փաշան ալ մենք ստակեցուցած ըլլանք: Որքան որ աշխատեցանք չկրցանք համոզել: Փաշան օրը հինգ անգամ հազուատ կը փոխէ կառքով կը պարտի:

75 հազար հոգիին ջարդուիլը 3 ամիս տեւեց, Ասոնցմէ զատ 21 հազար հոգի ալ Հալէպի կողմէն կը բերուի, առանց մեր գիւղին քովէն անցնելու կը ջարդեն, ընդ փոխին 96 հազար հոգի կը ջարդուի:

Տէյր էլ-Զօրին մօտերը մենք ալ հոն չաչաներուն ծառայ ենք, ինչ որ կրկնայ աչքովնիս կը տեսնենք չենք հարցնէր որ այստեղ մէքքէդ է : 75 հազար ժողովուրդ հոն եկաւ, առաջին մասը 12 հազար հոգի ամիս մը հոն մնաց հաքէն եկող բաժինները 3-5 օր աւելի չմնացին : ձիու միսին օխան 8, իշու միսը 5, շան միսը 3 դրուշ, հաց երբէք չկայ օձ մը փախչի ետեւէն 5-10 հոգի կը վազէ : Զինւորներուն ձիաւորներուն աղբին մէջէն ելլող դարիին համար մէկգմէկու հետ կը ծեծկուին : Կնկան մէկը իր 10 տարեկան աղջիկը մօրթած և սղինձէ ամանին մէջը դառն, այն հարուստները և արեւ չտեսած կիները իրենց տունը գառնուկի միսը չհաւնողը ստակով չան միսը եթէ գառնան կուտան, Այս ամէն չարչարանքները անցան, վերջին բաժինը 9 հազար հոգի մնացեր էր եկան իրիկունը գիւղը սլաակեցան, առաւօտուն մեր 44 տունն ալ մէկտեղ խառնելով ճամբայ ելանք ջարդուելու : իրիկունը կեդրոնը հասանք որ ամէն կողմը մարդու դիակ կը բուրէ, միտենները լեռան սէս դիզուած, Գապը բրմաղին քով գացինք ջուր առնելու համար, ըսցց գետին վրայ դիակներով լեցուն է եղերքները, ուրած են չենք կրնար ջուր առնել, երկու ձեռքովնիս դիակները կը ձեղքենք ու ջուր կառնենք : Իւրիկուն եղաւ տղաքները սլաակեցուցինք ամէն կողմնինիս սրահակներով կը սրահեն, առաւօտուն մեզ ալ պիտի կտրեն այլ ևս յոյսերնիս կտրեցինք : փախչելու տեղ չկայ որ որ փախչիս, ամեն կողմ արաքներ, անասպատ, Առաւօտ լինչ քնեմ, առաւօտուն մնանք նէ պիտի մեռնինք, մեռնելէ չենք փախնար, եթէ կապարով մեռնինք, կը վախնանք թէ՛ հասար բուրով ու սուրով չարչարանքով կը ջարդեն, այդ մտաւորանջութեան մէջ Զէյթունի վերի թաղէն Յարութիւն Տէմիրձեանը քովս եկաւ, ըսաւ թէ՛ Հա-

ճի կարապետ ի՞նչ ընենք, բան մը մտածենք, մեռնիլը
պիտի մեռնինք ասկից փախչինք, փախչելու ատեն կամ
կապարով կոտորաններն կամ կազատինք: Ասանկով մէկզմէկ
համոզեցինք և 2/4 հոգի հաւաքեցի ամէնքս ալ խօսքերնիս
մէկ ըրինք, քան հաւիա քով վեց հարուած կայ, մեր
կողմի հօգթան 4 Չաչան և ժանտարմա պահակ կայ, զի
չերը ժամը 5ին ըստ թրքաց հոգինիս կրակ առնելով և
զօրաւոր յարձակումով մը յանկարծ վրանին գացինք և
վեց հարուածներով զանոնք սպաննեցինք ու մենք դոնոր
եւանք, ասկայն ամէն կողմէն կրակ լացին ժողովուրդին:
Աստուած օղնէ այն տղայներուն և աղջիկներուն ու կը-
նիկներուն ողբ ու կոծց մինչև երկինք բարձրացաւ, մենք
փախանք, Գապըր ըրմազին եղբւրքէն կուգանք որ Եփ-
րատը պիտի գտնանք եթէ Մուրատ դեպը չկրնանք գտնել
չափա չենք կրնար հանել. վար գալու ատեն տեսանք որ
150 արաբ դէմերնիս կուգան, ասոնք մեռնողները կո-
ղակուելու և հայիրը ջարդելու կերթան: Ասոնք մեզ պա-
շարեցին և հրացաններով սկսան, մենք ալ իրենց, և
սկսանք մէյմէկ կողմ փախչիլ. ես երկու ընկերով ջուրը
նետուեցանք ու միւս կողմը ելանք մերկացած, միւս ըն-
կերներնիս կորսնցուցինք, դիմացի կողմէն կերթանք և
Եփրատը կը փնտռենք եթէ չգտնանք պիտի մեռնինք,
Աստուած եղաւ ի՞նչ ընենք շուարեցանք. ազարակ մը զը-
տանք ներս մտանք հոն պահուըտեցանք աստուծոյն մին-
չև իրիկուն, երեկոյին ճամբայ ելանք Եփրատը գտանք
այն օրն ալ մինչև իրիկուն ջուրին մէջը մնացինք, ե-
րեքնիս եղբրքը ելանք նստեցանք սկսանք մտածել, որ
վեր երթանք Հալէպը կը գտնենք, վար երթանք Պաղ-
տատը կը գտնենք. երկուքը կրսն թէ՛ Հալէպի կողմը
փախչինք, ես ալ կրսն թէ՛ Պաղտատի կողմը փախչինք,

ինչու որ եթէ Պաղատատ երթանք՝ յոյս մը կայ որ անգլիացին մօտ է կըլլայ որ անգլիացւոյն ձեռքը կիյնանք կազմաւորենք և Պաղատատ դադրեալական չկենալուն համար ազգը մեզի կը սիրէ ու կը հողայ, սակայն Հալէպ երթանք՝ դանօթի կը մեռնինք հազարներով դադրեալականներ կան, որ քան խօսեցայ չկրցայ համոզել։ Աստուած հետեւինիւ ըլլայ ըսելով լալով մէկզմէկէ զատուեցանք։

Անոնք Հալէպ գացին եւ ալ երեսն Պաղատատի կողմը դարցուցի, իրիկունը անօթի ծարաւ մերկ պազանի պէս ճիւղի պէս ալ չեմ գիտեր, չարչարանքս ալ մոռցայ, ընկերներէս ալ զատուեցայ, սկսայ լալ ու ողբալ, սակայն օգուտ չունի, գիշերը մինչև ատուօտ կը քալեմ, ատուօտէն մինչև իրիկուն կը քնանամ քարայրի կամ խորոչի մը մէջ, օր մը ազարակի օր մը ձորի մը մէջ խոտ ուտելով ճամբաս կը շարունակեմ, խոտ մը տեսայ որ աչքիս լաւ երևցաւ փրցուցի կիրայ, Աստուած թշնամոյս դիտուն չի սոյ 2/4 ժամ բերանս փրփրեցաւ բոլոր քաշած չարչարանքէս ալ դժուար եղաւ, այսպէս երթալով գիշեր մըն ալ մարդու հասակէն բարձր փուշերուն մէջ ինկայ անանկ փուշեր որ մարթն վրայէս կը սկրտուէր երկու ժամուան ճամբայ դացի չհասաւ, երեսն դարցուցի, 8 9 օր եղաւ բան մը կիրած չեմ, Առաւօտ եղաւ տեսայ որ գիւղ մը կայ մտածեցի հոն երթամ կամ կաղաննին կաղատիմ կամ թէ կտոր մը հաց կուտան, կամաց կամաց գրնջելով և մերկութիւնս ալ ձեռքերովս գոցելով առ աւելին շուներէ կը վախնամ զաղան կարծելով վրաս կը յարձակին, « Աստուած ստեղծածդ այսպէս չարչարանաց կը մատնես » տունի մը մօտ դացի, քիչ մը ետքը աղջիկ մը դուրս ելաւ զիս տեսաւ փախաւ, հայրը դուրս ելաւ քովս եկաւ վիճակիս նայեցաւ ցաւեցաւ, տուն գնաց արապի

ՀԱԼԷՊ

մը մաշկազ բերաւ հազայ առաւ զիս տունը տարաւ, հոն փորս լեցուցի եւ ինծի ճամբան ցուցուց : Ծամբան ձեռք առի ալ եւս ցորեկով կերթամ, ուրիշ զիւզ մը ինկայ, քիչ մը հաց մուրացի, անուռնա կը հարցնեն . անուռնա Եռուստի է . Ո՞ր կերթան, հարցունող ըլլայ նէ Պաղտատ հոն աղաս զինուոր է զայն տեսնելու կերթամ, ապանկով Պաղտատ եկայ, զինուոր մը զիս բռնեց, դուն ո՞վ ես, ո՞ւսկից կուգաս, ո՞յր կերթաս : Ըսի թէ՝ գաղթական եմ, աղաս հոս զինուոր է զայն տեսնելու եկայ : Այն ատեն ըսաւ թէ՝ հայրի՛կ հա՞յ ես : Այո՛ հայ եմ : Ես ալ հայ եմ ըսաւ, Անուռնո՛ւ ի՞նչ է . Զէյթունցի Հաճի կարապետ : Բուսնունդ . Ասանապի Մանուկ, աղաչեցի որ զիս եկեղեցի տանի, ճամբան կը վախճամ փոխաներէն կը բռնուիմ : Ես սորայի քով ծառայ եմ շատ հնու ես կուշանամ եւ զիս կը փնտռէ : Կը շուարիմ, ի՞նչ ընեմ . ըսի թէ՝ ինչ կուգես ըրէ Մանուկ աղա ասոր ճառ մը գնիր, առաւ զիս եկեղեցին տարաւ :

Եկեղեցիին քահանան ժամկոչը եւ մխթարը եկան, քիչ մը խօսակցեցանք զլիուս եկածները պատմեցի, կերակուր կերցուցին, հազուա ծածկոց մինչեւ անգամ ծըլտախտ բերին եւ ամիւրել տուին : Աստուած՛ամեն ժամանակ աւելցունէ եւ երջանիկ պահէ ազգը : Հայելիէն նայեցայ որ մարդու կերպարանք ատեր եմ : Սենեակ մը աւերին, հոն իղմիտցի Նալպանտ Թակուր մէկ մ'ալ վանեցի Պետրոս անուռնով 2 փախստական պահուըտած ինծմով 3 հողի եղանք, ինծի թախն թէ՝ Զէյթունցի մը կայ կրնաս ճանչնալ : Թո՛ղ զայ տեղոսիմ, եկաւ տեսայ որ Գապր ըրմադ իմ հետ ջուրը նհաւողներէն մէկը, ինծմէ 5 օր առաջ Պաղտատ եկած է, մէկ մ'ալ Հաճընցի Պարապանեան կարապետ : 75 հազար հողիին մէջէն 3 հողի աղատուելով Պաղտատ հասանք :

1915 Յունվար 6էն մինչեւ մարտ 10 աղլը մեզի պահեց չյանձնեց, Մարտ 10ին անգլիացիին Պաղտատը գրաւեց մենք ալ աղատուեցանք: Կեցցէ՛ անգլիական կառավարութիւնը որ արաքներէն 150 աղջիկ կ'նկի և տղաքներ 80 հատ ալ զինւորի փախուստ բերաւ տառնցմով եկեղեցւոյն մէջ 230 հոգի եղանք: Անգլիական կառավարութիւնը աղգին 5000 բուպլի ստակ տուաւ մեզի կերակրելու համար, հատնի նէ նորէն պիտի տամ ըսաւ:

Կարծես թէ նոր աշխարհ եկանք շնորհիւ անգլիական կառավարութեան 2 ամիս Պաղտատի հանդստութիւնը վաշեցինք, 2 ամիս յետոյ հրաման եկաւ, որ Կիպրոսի մէջ հայու բանակ մը կը կազմուի Փրանսական կառավարութեան հրամանին տակ, Տաճկաստանի գէմ վրէժ լուծել ուղղը կերթայ: 30 հոգի կամաւոր գրուեցանք, Պաղտատի աղաները Աստուած հաստատ պահէ, մեզ ըմին թէ եկէք տղաքներ մի երթաք, այսօր ամէն մէկը հազար հոգիի գէմ էք, այսքան մահուընէ աղատեցաք կը բաւէ, մի երթաք, 150 հատ զաղթական աղջիկներ հաւաքուեցան 80 հատ ալ դուք էք, եկէք ամեն մէկ աղջիկ առէք ճական ոսկի ալ դրամ տամ ձեզի աշխատեցէք և տուն եղէք: Մենք չընդունեցանք 30 հոգի գրուեցանք ճամբայ եկանք. 46 հոգի հոն մնացին չեմ գիտեր այլ եւս թէ՛ աղջիկ առին թէ ստակ:

Անգլիացիք մեզի նաւ դրին կերցնելով խմցնելով 5 օրէն Պասրա հանեց, բանակատեղ գացինք հոն զգեստ պաթանիա ոտնաման, ուտելիք խմելիք ուրիշ ինչ որ պէտք է տուին. Զուրը չգտնողները՝ թէյը չեն հաւնիր, հացը չգտնող խոտ ուտողները, խաւարած տուփի միսը չեն հաւնիր, խոզի միս չենք ուտեր զառնուկի միս կուղենք: 15 օր մեզի նայեցան. առաջ ամենքս ալ գերեզմանի փա-

խուստ էինք, հիմա ամէն մէկս մէյմէկ արիւծ եղանք, 15 օր ետքը մարդ զլուխ 80ական զրուշ ստակ առին և Ղազիկեան Օհաննէս անուն հայէ մը 100 ռուպլի նուէր եկաւ, ուրախանալով առինք և 17 օրէն Սուէիդի նեղուզուցը հկանք, անկէ ալ Փօրթ Սայիտ եկանք. ինչ է վրէժ լուծելու կերթանք: Բժշկական քննութիւն կատարուեցաւ, ինծի նիհար հանեցին, ծեր ըլլալու համար, տաի ամէն քաշած չարչարանքներէս աւելի դժուար եկաւ, թիւրքիայի կառավարութեան պէս չէ որ 150 զրուշ ունիմ ըրջվէթ տամ և ընկերներէս չգատուիմ: Ինչ օգուտ մէկ կողմէն կուլամ, մէկ կողմէն խնտալով ընկերներէս գատուեցայ Գահիրէ եկայ: Սրճարաններու խորը, լեզու չունիմ արհեստ չունիմ 36 օր կանցունեմ. Նորէն Աստուծոյ ողորմութեանը և մարդասիրութեանը փառք թող ըլլայ, Աստուած Հայոց ազգին պակասութիւն թող չտայ: Փօրթ Սայիտ 27 օր մնացի և ընկերներէս 2 հատը Մարկարիոս Իսգապեան Թարսուսցի, Սարգիս Գրիգորեան Այն թապցի 30 հոգիէն 3 հատ անկարող հանեցին, միւս ընկերները կիսորոս զրկեցին: Երեքնիս մնացինք հիմա բըժիշկին քովը, ես գարթանին քովը գացի լացի, Պաղտատէն հոս ուրախանալով եկած եմ հիւանդութիւն մը չունիմ, ես թիւրքէն վրէժ լուծելու համար եկած եմ կը խնդրեմ զիս ընկերներէս մի գատէք, ինծի ալ անոնց հետը կիսորոս զրկեցէք, որքան ալ ջանացի օգուտ չունեցաւ: Մտաւանջութենէս հիւանդացայ, Մտածմունքս ինչ է, ես Գահիրէ երթամ արաբերէն չեմ գիտեր, մարդ չեմ ճանչնար, որո՞ւ հետ պիտի նստիմ տկոսակցիմ, ետքը ձեռքերնիս մէյմէկ թուղթ առին Գահիրէ զրկեցին:

Գիշերով եկանք Գահիրէ եկեղեցւոյն բակը պարկեցանք, առաւօտ եղաւ ելանք Թարսուսցի Յակոբ անու-

նով աղայ մը դտանք առաւ մեզ Ազգային սրահ տարաւ, հոն Տօքթօր Քէչէճեան, Տօքթօր Նաւրուզեան, Տխարք Ա. Ասլանեանը և Աճէմեանը կային, ձեռքերնիս գտնուած անցագիրը աւելնք, հարցուցին թէ՝ ձեզ ի՞նչու չիւրիւք հանեցին, հիւանդութիւննիդ ի՞նչ էր։ Մարտիրոս Սեբուրեանը ըսաւ թէ՝ ստքերս ուժ չկայ, Սարգիս Գրիգորեանն ալ ըսաւ թէ՝ իմ հաւկիթներս վար իջաւ։ Զեղի լաւ ընենք նէ ետ կերթա՞ք։ Անոնք ալ, այո՛ կերթանք ըսին։ Սյնթասպի Սարգիսը լաւ չըրածէն զրկեցին, ինծի հարցուցին, քու հիւանդութիւնդ ի՞նչ է, Հիւանդութիւն մը չունիմ, միայն թէ տաքիքս մեծ ըլլալուն համար զրկեցին, քեզի ալ թող աղբը մտածէ ըսին։ Պէնի Սուրէնի մէջ ամիսը 30 զրուշի սենեակ մը բռնեցին և Ուրֆայի ընկեր մը տուին ինծի անսր հետ եղբօր պէս կը սրարկինք, իրիկունները օրական 8 զրուշ կառնենք ուտելիքի համար անով կանցունենք օրերնիս։ Ամիս մը վերջ մեզի 4 հոգի ըլլալով Ասաջնորդարանը կուգէ, ձեռքերնիս քարթ մը տուին և Մաթոսեաններուն զրկեցին մեզի գործ մը տալու համար։ Մաթոսեանի քարթը տուինք մեր վիճակները հարցուց Տաճկաստանէն ի՞նչպէս եկաք, ի՞նչ անցաւ զուխներնէդ, և մենք ալ անցած դարձածը պատմեցինք։ Միւսիւ Մաթոսեան ցաւած մեր վրայ ըսաւ թէ՝ հոս առողջ մարդիկ հիւանդ կըլլայ կը մեռնի, դուք հոս չէք կրնար գիմանալ, ձեզի երեքական օսկի դրամ տամ և դուք դացէք ես թէլէֆօնով կը խօսիմ ձեզի թեւ զործ մը ժուցնեն, որ կարենաք աշխատիլ, և 4 հոգիին 12 օսկի դրամ տուաւ։ Ուրախանալով եկոնք, Մեկքոսեաններուն զրկեցին, ան ալ գործ չկայ ըսաւ, 2 օր յետոյ Ազգային Սրահը դացինքք, Ասլանեանը ըսաւ թէ՝ Մաթոսեաններէն ձեզի տըրուած երեքական օսկին բե-

րէք և Աճէմեանին հետը գացէք ձեզի մէյմէկ՝ ձեռք հա-
գուստ թող զնէ, վաճառատուն մը գացինք միւս երեք
ընկերներու Չական ոսկինոց հագուստ առաւ, ինծի ալ
առնելու եղաւ, ես ըսի թէ՝ միւսիւ Աճէմեան հոս գեղեց-
կութիւն ծախելու չեկայ, վաղը օրականնիս կտրուած ժա-
մանակներուն պիտի երթամ ձեռքս բանամ. ես գործ չեմ
կրնար գործել. սակայն կը մտածեմ թէ՝ դժբաւ առնեմ
բերանս ակռայ չի կայ, ակռայ չի նեւ տամ՝ չէ թէ ծած-
կոց չունիմ, ծածկոց առնեմ՝ ամենէն աւելին կերակու-
րին գործը դժուար է զայն մտածեցի, անոր համար բան
մը չկրցայ առնել : Միւս ընկերներս հագուստ և մահճա-
կալ առին և ստակնին լմնցուցին երեք ոսկիէն պակսածն
ալ ազգայինէն լմնցուցին և առանկով ամէն պակասու-
թիւննին լմնցուցին :

Իմ ստակս փալթոյիս ճէպն էր և անյայտացաւ,
թէ՝ դրամս գողցուեցաւ, թէ՝ մահճակալի տէր չեկայ,
եւ, ոչ մահճակալ առի ոչ ալ հագուստ մերկ և առանց
ծածկոցի մնացի, ձմեռուան այս ցուրտ նշանակին, մտա-
ծելէս խեւ պիտի ըլլամ, իմ գլխուս եկած այս դժ-
բաղդութիւններուն, որ մէկէն չաղատած միւսին կը պա-
տահիմ, Վերջը մտածեցի որ այնքան ինչքերս, տունս,
ընտանիքս և զաւակներս կորսնցուցի, աս ալ թող երթայ,
ըսելով, թող տուի, իրիկուն եղաւ օրական առնելու
գացինք Աճէմեանին քովը, ըսաւ թէ՝ գործ մը գտէք
մինչեւ ամառ գլուխը օրականնիդ պիտի կտրուի, գը-

լուխնուդ ճառը զտէք՝ Մտածեցի որ արհեստ չունիմ և ծեր մարդ մ'եմ, այս մտածած ժամանակա, Միհրան Շահ-պազեհանին հետ տեսնուեցայ, ըսաւ թէ՛ երբէք մի՛ մտածեր Հաճի աղա, այս զլիուդ եկածները դուն զրէ ինծի տուր։ Ես ալ զրեցի։ Յետոյ վերադառցուց շատ լաւ է, ըսաւ միայն թէ՛ աշխատէ որ միջոց մը գտնաս տղադրու թիանը համար։

Յետոյ Մարաշցի ճերնաղեան Շուքրի էֆէնտին տեսայ, ըսաւ թէ՛, մի՛ մտածեր, Հաճի աղա, Աստուած ու դորմած է. քովս եկուր, ես ինչ որ ուտեմ, դուն ալ ան կեր, որքան ալ խօսեցաւ, չուզեցի ամչցայ։ Յետոյ այսպիսի սուղ ժամանակի մը մէջ, գրքոյկիս տպագրութեան ամբողջ ծախքն ալ հոգաց, որուն չնորհին է որ հրապարակ կը հանեմ, և զայս կը նուիրեմ ազգակիցներու, որ կատարեալ Զէյթունի յիշատակը պիտի բլլայ իրենց, և իրենց նուիրատուութիւնովը, ինծի ալ տպագայ մը պատրաստելու համար դրամագլուխ մը պիտի հայթայթէ։

Աստուած միշտ պայծառ պահէ, այսպիսի բարերարներուն օրը. որուն յաւիտեանս երախտապարտ եմ։

Զէյթունի միջի բաղէն
ԳՕՄՈՒՎԵԱՆ ՆԱՃԻ ԿԱՐԱՊԵՏ

